V.
Slovenské národné hnutie a národnostná politika uhorských vlád v rokoch 1899–1918

Od Kálmána Széllа po koaličnú vládu

„Slovenskú otázku" v období dualizmu – ako to jasne vyplýva z už uvedených faktov – charakterizoval v prvom rade rozpor medzi ideou jednotného politického maďarského národa presadzovanou v praxi, ktorej deformácia siahala až po koncepciu aj v jazykovom zmysle homogénneho národného štátu, a emancipačnými snahami nemaďarských národov a národností. Na začiatku 20. storočia predstavovali vnútorný, špecifický obsah „slovenskej otázky" problémy vyplývajúce z oneskoreného národného vývinu. Na prelome storočí signalizovala chýbajúce jednotné slovenské národné povedomie úzka spoločenská báza – tvorená prevažne inteligenciou – Slovenskej národnej strany a ňou organizovaného národno-národnostného hnutia alebo aj úplná národnostná pasivita východných častí slovenského regiónu.[1]

V prvom poldruhadesaťročí 20. storočia sa intenzívnejšie organizovala slovenská Katolícka ľudová strana, čo naďalej prehlbovalo zdedené konfesionálne (katolícko-evanjelické) protiklady v slovenskej spoločnosti a tým aj zmätok v národnom sebavnímaní Slovákov, lebo medzi katolíckou skupinou vedenou Andrejom Hlinkom a tradične evanjelickým, konzervatívnym turčianskosvätomartinským vedením SNS prebiehal sotva tajený boj o hegemóniu v slovenskom národnom hnutí. Okrem tohto rozporu, ktorý uhorská vládna národnostná politika nielenže registrovala, no často aj využívala, bránila zakoreneniu modernej slovenskej národnej idey aj dilema medzi lojalitou voči uhorskému

[1] O organizačnej obnove SNS a o jej malej členskej základni do roku 1914 pozri PODRIMAVSKÝ, MILAN: Organizácia Slovenskej národnej strany, c. d., s. 199–202. V roku 1913 mal centrálny klub novoorganizovanej strany pod názvom Snemová slovenská národná strana spolu 618 členov. Z toho v Trenčianskej župe 127, Nitrianskej 124, Liptovskej 105, Bratislavskej 43, Trenčianskej a Zvolenskej 30, Hontianskej 19, Oravskej 17, Gemerskej 10, Novohradskej 6 a v troch severovýchodných župách (Spišskej, Šarišskej a Zemplínskej) mal spolu 9 členov. Z mimoslovenských regiónov sa členmi centrálneho klubu strany stalo 98 osôb. Tamže, s. 202.

štátu („renegátsky syndróm") a vzťahom ku koncepcii československej národnej jednoty. Na prelome storočí položilo základy politickej aktivity uhorských národností spoznanie spoločenskoorganizačnej funkcie národného povedomia, jeho oveľa širšie uvedomenie si a demonštrovanie v porovnaní s minulosťou, čo sa prejavilo v rumunsko-slovensko-srbskej spolupráci.[2]

Po neustálych stretoch centrálnych (uhorských štátnych) a regionálnych (nemaďarských) záujmov sa tento proces zintenzívnil vo vrstvách národnostných spoločenstiev, doteraz „permanentným národným povedomím" nedotknutých, napríklad v radoch majetných sedliakov a priemyselných robotníkov pracujúcich v mieste bydliska. V slovenských regiónoch sa tento proces obmedzil iba na okolie centier národného hnutia vytvorených národnostnými politikmi (Skalica, Nové mesto nad Váhom, Trenčín, Turčiansky Svätý Martin, Ružomberok, Liptovský Svätý Mikuláš atď.) a šíril sa pomerne pomaly. Napriek tomu to možno pokladať za najvýznamnejšiu zmenu, ktorá viedla k prekonaniu anachronického charakteru národného hnutia, obmedzujúceho sa iba na nepočetnú elitu inteligencie.

Uhorské vlády, ktoré vystriedali Bánffyho kabinet, síce vo svojej národnostnopolitickej administratíve tvrdohlavo lipli na výrazoch „panslavistické poburovanie", „panslavistické hnutie", resp. policajné „sledovanie" národnostných hnutí, zapožičaných z terminológie zápasov v období reformy jazyka, no prostredníctvom svojich popredných predstaviteľov, zaoberajúcich sa touto otázkou dôkladnejšie a na základe vlastných skúseností aj kriticky, čoraz presnejšie pociťovali širšie súvislosti a zákonitosti týchto procesov.

Predseda vlády Kálmán Széll, ktorý vládu zostavil 26. februára 1899, hlásal myšlienky „práva, zákona a spravodlivosti" a programovo sa rozišiel s Bánffyho šovinistickou národnostnou politikou. Dňa 23. apríla uznesením ministerskej rady zrušil národnostné oddelenie, ktoré počas Bánffyho éry pracovalo pod vedením Sándora Jeszenszkého v rámci úradu ministerského predsedu[3], a vo všeobecnosti sa snažil v akútnych národnostných záležitostiach nachádzať konštruktívne riešenia. Hoci sa Széllov kabinet v skutočnosti nedokázal v slovenských otázkach prehrýzť Bánffyho dedičstvom, jeho vláda

[2]V súvislosti so slovensko-rumunsko-srbskou spoluprácou v Uhorsku pozri KRAJČOVIČ, MILAN: Slovenská politika v strednej Európe 1890–1901. Bratislava 1971. – Uznesenie budapeštianskeho národnostného kongresu z roku 1895 verne odzrkadľuje intenzívnejšie uvedomovanie si etnickej mnohofarebnosti polyglotického Uhorska zo strany národností a národnoemancipačný charakter ich politického programu, ktorý bol na tejto báze sformulovaný: „*Podstata etnických pomerov a historického vývinu uhorského štátu vylučuje, aby sa jediný národ, ktorý netvorí väčšinu obyvateľstva, dožadoval atribútov štátnosti. Právo stotožňovať sa so štátom má iba celok národov Uhorska.*" Uznesenie národnostného kongresu žiadalo aj to, aby „pomery v Uhorsku boli zákonnými prostriedkami položené na prirodzený základ. Za národný základ sa pokladá národnostná autonómia v župnom členení." KEMÉNY G. G.: Iratok..., zv. II. c. d., s. 379.

[3]KEMÉNY G. G.: Iratok..., zv. II. c. d., s. 815. – „*Poviem, prečo som zrušil národnostné oddelenie. Po prvé preto (...), lebo národnostné oddelenie sa na úrade ministerského predsedu venovalo otázkam a kontrole protištátnych národnostných úsilí a národnostných hnutí. Na ministerstve vnútra sa zasa oddelenie štátnej polície venovalo a venuje najmä objasneniu, retorzii a opatreniam voči protištátnym machináciám, poburovaniam, priestupkom alebo trestným činom. Domnieval som sa a domnievam sa aj teraz, že je omnoho správnejšie, ak tieto dve veci zjednotím, aby nepracovali paralelne proti sebe, ale spolupracovali.*" Tamže, zv. III., s. 36.

sa počas svojho pôsobenia aspoň snažila zabrániť vzniku nových zdrojov konfliktov. Naďalej však pokračoval v reštriktívnej politike predchádzajúcich vlád voči tlači a spolkom národnostných hnutí, teda aj voči Slovákom, keď v obidvoch oblastiach trval na svojvoľnej definícii kritéria národnej dôveryhodnosti.

Národnostnopolitickú ars poeticu nového ministerského predsedu verne odzrkadľuje jeho obežník z 24. januára 1901, ktorého cieľom bolo zastaviť iniciatívu municípií zameranú na revíziu národnostného zákona z roku 1868. Nacionalistické kruhy hornouhorských a sedmohradských žúp z času na čas napádali národnostný zákon, tvrdiac, že práve národnostný zákon je hlavným zdrojom národnostných konfliktov, lebo poskytuje národnostným politikom významnú zákonnú bázu, na ktorú sa môžu odvolávať pri svojich útokoch na maďarizačnú politiku. Kálmán Széll zopakoval svoje stanovisko, ktoré predniesol aj počas diskusie o rozpočte na rok 1901, že namiesto politiky vyostrovania národnostných konfliktov chce uprednostniť zdržanlivý postoj, ktorý však nestráca z očí svoj cieľ: „... *v záujme budúcnosti jednotného uhorského štátu nepokladám za správne riešenie národnostnej otázky zrušenie národnostného zákona z roku 1868, s týmto zákonom sme prežili aj doteraz, prežijeme aj odteraz, len s ním vzájomne musíme zaobchádzať slušne, neochvejne a múdro, niet totiž žiadneho dôvodu, aby sme jatrením národnostnej otázky vyburcovali v našom štáte pokoj vášní.*"[4] Inou otázkou je, že ako čerstvý minister vnútra zaradom odmietal žiadosti predsedu SNS Pavla Mudroňa o vytvorenie finančného fondu s cieľom založiť strednú školu s vyučovacím jazykom slovenským, respektíve žiadosť o obnovenie činnosti Matice slovenskej, čím predstavitelia slovenských strán mohli v krátkom čase „odmerať" limity Széllovej zmierlivosti.[5]

Národnostnopolitické ovzdušie v Hornom Uhorsku označil svojím spôsobom z hľadiska Maďara za nesporne tolerantnejšie aj podžupan Móric Palugyai, ktorý zverejnil – mimochodom proti predpisom – na stránkach časopisu *Hazánk* časť svojej oficiálnej správy určenej županovi Lajosovi Kürthymu. V nej podžupan pripomína dávnejší spoločný postup slovenského národného hnutia a ľudovej strany a o cnostiach novej vlády píše takto: „*Odkedy sa vstupom Jeho Excelencie ministerského predsedu Kálmána Széllа do vlády opäť nastolila vláda zákona a nedotknuteľnosť občianskych práv, v hrudi nášho ľudu nahradil sťa šibnutím čarovného prútika pocit mocného zúfalstva a nezmieriteľných pomstychtivých nenávistí, ktoré boli bezpochyby v širokom kruhu živené voči predchádzajúcej vláde a ňou reprezentovanej idei uhorskej štátnosti, pocit spokojnosti a dôvery v budúcnosť, teda tábor slovenských národovcov, ako aj ľudová strana očividne zmiernili svoj boj proti vládnemu systému.*"[6]

[4]ŠOBA Levoča, List ministra vnútra Kálmána Széllа županovi Zénóovi Csákymu, 24. január 1901. Spišská župa, županské dôv. spisy. 1. 1901.

[5]KEMÉNY G. G.: Iratok..., zv. II. c. d., s. 577–579. – Žiadosť predsedu SNS Pavla Mudroňa o obnovenie činnosti Matice slovenskej odmietol minister vnútra v prez. prípise 2802. z 12. júla 1899 preto, *lebo „Slovanská Matica bola dňa 12. novembra 1875 naším nariadením č. 4873. nie zatvorená, ale definitívne zrušená, teda prestala existovať a už sa nedá obnoviť*". ŠOBA Bytča, Podžupanské dôv. spisy Turčianskej župy, 1899–XII–151. Prešetrenie Mudroňovej sťažnosti odmietol z dôvodu nekompetentnosti aj správny súd.

[6]Nemzetiségi csend Liptóban (Národnostné ticho na Liptove). Hazánk, 26. november 1899. – Porov. Liptói közállapotok (Verejné pomery na Liptove). Alkotmány, 29. december a 3. január 1900. Župan Lajos Kürthy sa kvôli tejto záležitosti sťažoval na svojho podžupana u ministra vnútra Kálmána Széllа. SNA, Bratislava, MV 12. rez. 1900, Uhorské kráľovské MV 9.

Széllova, resp. po nej nasledujúca Kuena-Hédervárvho vláda, sa prirodzene nedokázala a ani nechcela úplne rozísť s praxou dovtedajšej uhorskej vládnej národnostnej politiky, iba úlohy klasifikovala podľa iných kritérií dôležitosti. Keďže vláda mala záujem poznať hlbšie hybné sily národnostných hnutí, snažila sa zmierniť metódy, ktoré voči nim používala. Protirečenia staro-novej politiky, ktorá nepopustila zo stratégie maďarského národného štátu a v záujme jej naplnenia bola ochotná prijať taktické ústupky, dobre signalizuje napríklad argumentácia ministerských spisov o „hornouhorskej" a „americkej" akcii, ktoré boli spustené na začiatku storočia v súvislosti s hromadným vysťahovalectvom Slovákov do Ameriky.

Štátny tajomník pri úrade ministerského predsedu Kunó Klebelsberg vo svojom projekte pripravenom pre Kálmána Széllа pokladá hromadné vysťahovalectvo Slovákov a Rusínov z hľadiska uhorského národného štátu priamo za prospešné: „... *neodporúča sa snažiť sa o to, aby sa vysťahovaní Slováci a Rusíni hromadne z Ameriky vrátili, lebo ak pomaly vrátime do Uhorska 300 000 Slovákov a Rusínov, ktorí sa v Amerike nasýtili panslavistickými a rusofilskými emóciami, ako aj socialistickými a anarchistickými ideami, nezvýšime iba pomer národností na úkor Maďarov, ale na národnostne beztak exponovanom Hornom Uhorsku doširoka otvoríme vráta pre protimonarchistické, protidynastické a protimaďarské skutky, ktoré sú nebezpečné aj v čase mieru a v prípade severnej vojny môžu viesť priamo za líniou nástupného priestoru našej armády, v Karpatoch slúžiacich ako pivot, k fatálnej katastrofe.*"[7] Klebelsbergova apokalyptická prognóza – ktorá sa v období prvej svetovej vojny, v čase ruských invázií, potvrdila iba vo veľmi malej miere – sa stala východiskom pre širokú americkú a hornouhorskú akciu. Argumentácia so železnou logikou národného štátu nepokladala státisíce nemaďarských vysťahovalcov za stratu, videla v nej dokonca signál „starostlivej Prozreteľnosti", ktorá emigráciou Nemaďarov „v rokoch 1890—1900 opäť výrazne zvýšila pomer maďarského obyvateľstva na úkor národností, a to presne z 48,53 % na 51,36 %".[8]

Károly Khuen-Hédervány, ktorý vystriedal Széllа, v medzirezortnej korešpondencii o Hornom Uhorsku zo dňa 27. júna 1903 nazval národné emócie „*dominantným psycho-politickým faktorom*" doby a zdôraznil: „*Voči tomuto faktoru, ktorý je takpovediac neodolateľnou zbraňou národnostných buričov, my u obyčajných ľudí, ktorí sú sotva schopní vážiť si veľké historické tradície, nedokážeme postaviť významnejšiu ideovú zbraň. Nemôžeme totiž zabudnúť, nech je to hocako nepríjemné, dokonca z nášho hľadiska aj nebezpečné, že Slovák alebo Rusín lipne na svojej národnosti, dokonca panslavistických úsiliach, nejasných potuchách s rovnakou láskou, pokladá ju mravne za rovnako svätú ako my lásku k svojej vlastnej rase.*"[9] Toto ojedinelé empatické stanovisko uhorskej vlády k otázke národnostných hnutí, ktoré sa vyvíjali podľa vlastných zákonitostí, signalizuje, že pred očami najskúsenejších politikov nezostali skryté ani najhlbšie vrstvy národnostnej problematiky. Najlepší politici boli schopní vystúpiť zo svojej pozície vládneho úradníka, ktorého úlohou bolo úradne ochraňovať jednotu štátu pred každým partikularizmom, a zvážiť aj argumenty druhej strany. V tomto období však idey uhorského verejného života a národné cítenie vystupňované do davovej psychózy neposkytovali vláde možnosť objektívne analyzovať uhorské národnostné problémy. Práve

[7]Klebelsbergov záznam publikuje KEMÉNY G. G.: Iratok ..., zv. III. c. d., s. 519–521.
[8]Tamže, s. 520.
[9]SNA, Bratislava, Ministerské predsedníctvo 2570, tajné, Kópia ad 3417, Spisy ministerského predsedníctva Uhorské kráľovské MV 9. júl 1903.

naopak, opozícia bojujúca za nezávislosť, nacionalistická tlač a verejný život zastreli aj aktivity tých politikov, ktorí vnímali problémy. Obežníky ministrov vnútra a ministerských predsedov síce vznikali s cieľom získať informácie, no takmer vnucovali myšlienku o nebezpečnom šírení národnostného buričstva a v záujme pozitívnych odpovedí na ich otázky pochodili župani, podžupani, vrchní slúžni a detektívi stovky dedín. Zaslané odpovede zasa nezriedka potvrdzovali pravdivosť alebo polopravdivosť najčastejšie z tlače získaných informácií.

Aj Kálmán Széll sa pokúsil získavať informácie z hlásení hornouhorských županov. V predmetných župách sa najprv zaujímal o zbierky amerických Slovákov, ktoré mali pomôcť hornouhorským slovenským politikom, potom o súvislosti medzi vysťahovalectvom a uhorským „panslavistickým" hnutím, na jeseň roku 1902 ho zasa zaujímala otázka amerických slovenských nadácií, rusínska problematika, ako aj návrat Rusínov a Slovákov z Ameriky.[10] V poslednom obežníku sa zaujímal o návrat črtajúci sa v kruhu Rusínov a Slovákov v Amerike, resp. o politické nálady reemigrantov, menovite o „veľkoslovenské(!), panslavistické a rusofilské idey a ideu česko-slovenskej spolupatričnosti".[11] Obežníky, ktoré teoreticky mohli poskytnúť aj dôkladné informácie, ako to vyplýva z odpovedí županov, nachádzali župný aparát poväčšine nepripravený.

Odpovede Zvolenskej a Turčianskej župy, respektíve mesta Bratislava na obežník, ktorý predpokladal súvis medzi hromadnou emigráciou Slovákov do Ameriky a distribúciou tamojšej tlače v Uhorsku a šírením hornouhorského „panslavizmu", boli založené na čírych predpokladoch, veď župy očividne nemali nijaké informácie o distribúcii amerických slovenských periodík *Amerikánsko-Slovenské Noviny* a *Rarášek*.[12] Széll sa však mohol aj na základe odpovedí utvrdiť v tom, že americká slovenská tlač, resp. navrátilci môžu byť významným faktorom vytvárania ľudovej bázy slovenského opozičného hnutia.

Okružný list ministerského predsedu z 11. novembra 1902 sa prvýkrát podujal diferencovať medzi ideologickými prúdmi a národnými ideálmi slovenského hnutia a jeho najdôležitejším prínosom bolo to, že rozlišoval medzi československým a rusofilským „panslavistickým" smerom. No podstata na prvom mieste spomínanej „veľkoslovenskej" myšlienky nebola jasná ani samotnému štátnemu tajomníkovi Klebelsbergovi, ktorý obežník podpísal. Župani takmer bez výnimky označovali za najvýznamnejší motív zaoceánskeho vysťahovalectva Slovákov možnosť zarobiť peniaze, za prvoradý cieľ navrátilcov zasa pokladali kúpu pôdy a domu. V súvislosti s politickými dôsledkami priemerne päťaž šesťročného pobytu v Amerike mohli hlásenia vychádzať iba z domnienok. Napríklad turčiansky župan György Justh ml. sa domnieval, že v cítení Slovákov vysťahovaných do Ameriky z Turčianskej župy zostal nemenne zachovaný vplyv turčianskosvätomartinskej slovenskej inteligencie a jej zásadne rusofilský postoj.[13]

Trenčiansky župan Géza Osztroluczky a liptovský župan Arisztid Szmrecsányi zrejme iba pod tlakom obežníka ministerského predsedu predpokladali zmeny v politických názoroch navrátilcov, lebo tie sa oficiálne obnažiť nedali. Liptovské hlásenie upozorňo-

[10]ŠOBA Levoča, Obežníky Kálmána Széllа zaslané hornouhorským županom v roku 1902. Spišská župa, županské dôv. spisy, 50–51. rez. 1902.

[11]Tamže.

[12]Hlásenie turčianskeho župana Györgya Justha z roku 1901 č. 41, Uhorské kráľovské MV 9. SNA Bratislava. Odpovede publikuje BIELIK, F. – RÁKOŠ, E: Slovenské vysťahovalectvo, c. d., s. 178–183.

[13]Tamže, s. 220–238.

valo aj na to, že *„pre národnostné idey predstavujú najúrodnejšiu pôdu obce, v ktorých je vysťahovalectvo frekventovanejšie, čo poukazuje na to, že v tomto prípade nemôže byť reč o agitácii, skôr iba o postupnej infekcii, ktorej médiom sú spoločenské stretnutia obyvateľstva, rozhovory v krčme atď., a práve preto sú ťažko kontrolovateľné".*[14]

Podľa zemplínskeho župana László Hadika, ako aj novohradského župana Zoltána Töröka a gemersko-malohontského župana László Hámosa sa medzi navrátilcami nanajvýš posilnilo protimaďarské zmýšľanie, o tom, že by sa v župách objavili v Amerike vyškolení „hlavní agitátori", nemali informácie.[15] Takmer každá županská odpoveď sa venovala činnosti americkej slovenskej Rovniankovej banky, ktorá spravovala peniaze amerických Slovákov, no realizovala tiež transakcie v Uhorsku a podporovala aj domáce slovenské hnutie. Župani však pomerne dlho nemali nijaké dôkazy o tom, že by banka financovala slovenské národné hnutie v Uhorsku.[16]

Aj administratívny aparát Nitrianskej župy, ktorý bol pokladaný za jeden z najkompetentnejších aparátov v Hornom Uhorsku, napísal svoje hlásenie iba na základe dohadov. Župan Viktor Kramolin síce hovoril o amerických kontaktoch slovenských finančných ústavov (napr. bánk, resp. ich pobočiek v Myjave, Novom Meste nad Váhom a Senici) pracujúcich na území župy ako o verejnom tajomstve, no ani on nevedel dokázať, že v Amerike usporené peniaze sa používajú na slovenské národné ciele. V nitrianskom hlásení je však výnimočný dôraz, s akým sa v ňom konštatuje šírenie myšlienky československej jednoty: *„Veľká časť reemigrantov je nasýtená myšlienkou o československej spolupatričnosti, pričom prívržencov tejto myšlienky nazývajú v Nitrianskej župe panslávmi, keďže iné prúdy panslavizmu tu nie sú vôbec zastúpené alebo iba v malej miere, ako to formuloval ministerský predseda Károly Khuen-Héderváry v jednom zo svojich prípisov."*[17]

Na základe rozsiahleho zbierania údajov o emigrácii úrad ministerského predsedu medzi 12.-15. januárom 1903 rozhodol o spustení rozsiahlej americkej akcie, na ktorej sa zúčastnil spišský biskup Pál Szmrecsányi, ako aj chargé d' affaires vládneho výboru pre vysťahovalectvo a rakúsko-uhorský konzul v Chicagu.[18] V rámci akcie sa s podporou uhorskej vlády vydávali vlastenecké slovenské ľudové periodiká, no dôraz sa kládol najmä na ovplyvnenie náboženského života amerických Slovákov a Rusínov. Podľa amerických výskumov väčšina duchovných v americkom slovenskom spoločenstve zmýšľala

[14]Tamže, s. 222–224, 236–238.

[15]Tamže, s. 231–236.

[16]Prípis ministerského predsedu ministerstvu vnútra 2573. Spisy ministerského predsedníctva dôv. Vzťahy medzi americkými a uhorskými Slovákmi prešetrovalo aj viedenské ministerstvo vnútra. O výsledkoch tohto vyšetrovania pripravil v mene Kálmána Széllа súhrnnú správu štátny tajomník ministerského predsedu József Tarakovich. O využívaní Národného fondu, ktorý založila Rovniankova americká banka a spolok, sa vyjadroval napr. takto: *„Sumy zaslané do Uhorska na slovenské »národné ciele«" boli určené „na rôzne slovenské národnostné ciele, tak napr. pre tzv. publicistu Žiaka (Somolického), ktorý bol viackrát vyšetrovaný pre tlačové delikty."* Podporu dostali však aj členovia pražského študentského spolku Detvan a „slovenskí vodcovia z Turčianskeho Svätého Martina, ktorí boli uväznení kvôli protiuhorskej demonštrácii". – SNA SR, Bratislava, Uhorské kráľovské MV 9.

[17]BIELIK, F. – RÁKOŠ, E.: Slovenské vysťahovalectvo, c. d., s. 228.

[18]Zápisnica z tajného rokovania, na ktorom sa pripravovala americká akcia, OL K-26, 1903-XXII-327.

protiuhorsky a v tom duchu medzi veriacimi aj pôsobila. Z tohto dôvodu sa z Uhorska do Ameriky vysielali kňazi so slovenskou materinskou rečou, aby situáciu zmenili, toto snaženie však nemalo veľký úspech.[19] Najdôležitejšou snahou uhorských vlád – ako to sformuloval v jednom zo svojich prípisov ministerský predseda Károly Kuen-Héderváry – bolo, aby *„sa Maďari podľa možností a v čo najvyššom počte vrátili, no Nemaďari, najmä Slovania, ak sa už raz vysťahovali, nech aj zostanú vonku, resp. nech splynú s americkou anglosaskou rasou, čo sa aj realizuje"*.[20]

Ďalšou dôležitou hornouhorskou iniciatívou Széllovej vlády, ktorá mala iný charakter ako iniciatívy predchádzajúcich vlád, bola akcia zameraná na zníženie vplyvu slovenských národnostných finančných ústavov, najmä Tatra banky so sídlom v Turčianskom Svätom Martine. Vláda chcela v rámci akcie dosiahnuť, aby slovenským finančným ústavom konkurovali tzv. vlastenecké uhorské banky, ktoré mali podporu vlády. Minister obchodu Lajos Láng mal povesť vynikajúceho finančníka a snažil sa – podobne ako pri americkej akcii – koordinovať túto iniciatívu s ohľadom na stanoviská županov. Potom, čo bol 6. apríla 1903 na valnom zhromaždení akciovej spoločnosti Hornouhorská banková akciová spoločnosť Tatra (Tátra Felsőmagyarországi Bank Részvénytársaság) v súlade s vládnymi intenciami zvolený na post riaditeľa banky poslanec snemu Ferenc Justh a čo sa jeho zástupcom stal podžupan Turčianskej župy Kálmán Beniczky, chcel minister obchodu uskutočniť v bankovom živote regiónu komplexné štrukturálne zmeny. Rastúci vplyv Tatra banky s tromi pobočkami (Dolný Kubín, Senica a Bytča), ako aj ostatných desiatich slovenských finančných ústavov medzi malými bankami regiónu vysvetľovali župani v odpovedi Lajosovi Lángovi zvyšujúcimi sa úverovými nárokmi hornouhorských žúp, lacnejším kapitálom, ktorý mali národnostné finančné inštitúcie k dispozícii, ako aj nižšími dividendami a proviziami. Národné poslanie Tatra banky videl minister obchodu v tom, že banka zamestnávala inteligenciu, ktorá sa angažovala aj v národnostnom hnutí, ďalej v zhovievavom prístupe k národnostným klientom, ako aj v činnosti, ktorá mala napomôcť skupovanie maďarských majetkov.[21]

Hornouhorskí župani chceli založiť jednu alebo viacero bánk s maďarským duchom, ktoré by mali výhodnejšie úverové podmienky, čím sa mala situácia na tomto poli obrátiť v prospech uhorských záujmov. Minister obchodu pokladal za najúčelnejší prostriedok organizačne vybudovať na území Horného Uhorska celokrajinskú inštitúciu pre pôdne úvery maloroľníkom, keďže inštitúcia, ktorá by disponovala celoštátnou sieťou, by bola schopná vyvinúť tlak na národnostné peňažné ústavy a zároveň by mohla poskytnúť výraznú pomoc aj pri uspokojovaní množiacich sa žiadostí o pôdne úvery.[22]

[19]GLETTLER, MONIKA: Wien-Budapest-Pittsburgh, c. d., s. 132–142.

[20]Citát je z prípisu Khuena-Héderváryho, ktorý bol citovaný v pozn. č. 9. SNA, Bratislava, Uhorské kráľovské MV 9.

[21]Prípis ministra obchodu Lajosa Lánga č. 19517. VIII. B. ministerskému predsedovi Kálmánovi Széllovi zo dňa 29. mája 1903. Tamže.

[22]SNA, Bratislava, MV 147. rez. 1902. Uhorské kráľovské MV 9. Na obežník prišli z Trenčianskej a Zvolenskej župy úplne negatívne odpovede. Nitriansky župan však označil kresťanské spotrebiteľské a obchodné družstvá Blahovcov, ktoré boli organizované na báze ľudovej strany, za organizácie, ktoré nesporne slúžia národnostným cieľom a „sú ťažiskom agitácie proti jednote uhorského štátu". Tamže. – Plán hornouhorskej akcie Celokrajinskej inštitúcie pre pôdne úvery maloroľníkom, ktorý bol zaslaný nitrianskemu županovi Viktorovi Kramolinovi, sa nachádza v prílohe už spomínaného Langovho návrhu. SNA, Bratislava, Uhorské kráľovské MV 9.

Po výmene vlád 27. júna 1903 však stanovil nový ministerský predseda Károly Khuen-Héderváry v hornouhorskej akcii okolo finančných ústavov nové priority. Podľa neho by bolo zbytočné, dokonca škodlivé bojovať proti národnostným finančným ústavom, ktoré sledujú predovšetkým politické ciele, hospodárskymi prostriedkami. Vládne finančné inštitúcie by totiž museli pri znižovaní úrokových sadzieb národnostné banky neustále predbiehať: *„Týmto spôsobom vytvoríme v národnostnom regióne takú nízku úrokovú sadzbu a nadbytok peňazí, akej v maďarských regiónoch niet, národnostný región by sa tak ocitol v hospodársky priaznivejšej situácii, čím by sme poskytli možnosť pre nepomerný hospodársky rast Horného Uhorska, čo by pri úzkej zviazanosti hospodárskych podmienok a populačného rastu znamenalo prémiu a viedlo by iba k zveľadeniu národností, teda tým, že by sme chceli pomôcť Maďarom, posilnili by sme národnosti.“*[23] Pomerne akademická argumentácia Khuena-Héderváryho, ktorá má bezpochyby i reálne prvky, spôsobila prechodné zastavenie akcie týkajúcej sa finančných ústavov a spolu s ňou uviazla aj predstava o poskytovaní pôdnych úverov, ktorej cieľom mala byť záchrana maďarskej strednej statkárskej vrstvy v Hornom Uhorsku.

Po obežníku, ktorým minister vnútra nariadil sledovať politické, konfesijné a národnostné zámery hornouhorských hospodárskych a úverových družstiev, došlo súbežne s akciou vlády proti národnostným finančným ústavom aj k pokusu transformovať družstevnú problematiku. Keďže družstvá, ktoré sa viazali na slovenské hnutie, pracovali pod vedením Pavla Blahu prakticky iba v okolí Skalice, vláda na základe získaných správ nezaradila tento problém medzi otázky, ktoré treba akútne riešiť.[24]

Uhorské vlády na počiatku storočia v jednom aspekte v plnej miere prebrali, dokonca ešte vyhrotili stratégiu národnostnej politiky predchádzajúcich vlád. Išlo o otázku národnostného školstva, v ktorej sa ani jedna uhorská vláda nechcela vrátiť na bázu národnostného zákona z roku 1868 a tak sa vzdať škôl ako prostriedku na šírenie maďarského jazyka. Kontinuitu na tomto poli odzrkadľovala aj osoba Gyulu Wlassicsa na poste ministra školstva a kultu, ktorý riadil tento rezort vo vládach Bánffyho, Széllа a Khuena-Héderváryho. V národnostnej školskej politike týkajúcej sa slovenských škôl sledovali uhorské vlády na prelome storočí dva ciele: prostredníctvom štátnych základných škôl a stredných učilíšť sa pokúsili eliminovať pokusy hnutia československej jednoty o vzdelávanie v Čechách a na druhej strane sa pokúsili v cirkevných a obecných školách s vyučovacím jazykom slovenským – podobne ako v ostatných národnostných školách v krajine – prísnymi opatreniami zefektívniť výučbu maďarského jazyka.[25]

Bánffy mal vo svojom vládnom programe úlohu založiť tisíc nových štátnych škôl a aj Kálmán Széll sa vo svojich národnostnopolitických úvahách prikláňal k tomu, aby bolo v nemaďarských regiónoch založených čo najviac štátnych vzdelávacích inštitúcií. Podľa Wlassicsovej správy z 19. septembra 1900 rýchlo napredovalo zakladanie štátnych škôl najmä na severovýchode (Šarišská a Abovská župa), resp. v Nitrianskej župe, ktorá bola na poli školskej politiky mimoriadne aktívna. Politickou prioritou

[23]SNA Bratislava, Ministerské predsedníctvo 2570. tajné. Kópia ad 3417. Spisy ministerského predsedníctva Uhorské kráľovské MV 9. júl 1903.

[24]SNA, Bratislava, MV 147. rez. 1902. Uhorské kráľovské MV 9.

[25]POTEMRA, M: Školská politika. c. d., s. 505–506. – HALÁSZ, FERENC: Teendőink a népoktatás terén (Naše úlohy na poli ľudového školstva). Budapest 1896, s. 11–14.

bolo vyvážiť činnosť hnutia za československú jednotu, preto bolo v rokoch 1898–1902 založených v Nitrianskej župe 26 a v Trenčianskej župe 11 štátnych škôl. Druhým hľadiskom zakladania škôl na národnostnom území bolo posilnenie jazykovej hranice, resp. postupné pomaďarčenie slovenských obcí ležiacich pri jazykovej hranici, preto vzniklo v Tekovskej župe 14, Gemerskej 11, Abovskej 35 a na Zemplíne 16 štátnych škôl.[26]

Wlassicsove nariadenia z roku 1902 o národnostných školách ďalej sprísnili v školách s nemaďarským vyučovacím jazykom výučbu maďarského jazyka, resp. jeho používanie ako pomocného vyučovacieho jazyka.[27] Tým sa položili základy pre návrh zákona, ktorý počas prvej vlády Istvána Tiszu pripravil Albert Berzeviczy,[28] resp. pre nariadenie ministra kultu a školstva Fejérváryho vo vláde Györgya Lukácsa školským inšpektorom „vo veci výučby maďarského jazyka na školách s nemaďarským vyučovacím jazykom", ktoré nadobudlo platnosť 15. augusta 1905.[29]

Nesúlad tendencií národnostnej legislatívy s národnostným zákonom z roku 1868 bol teda na začiatku storočia zjavný predovšetkým v oblasti nových smerníc o národnostnom školstve. Snemová aktivita štyroch opozičných slovenských poslancov zvolených v snemových voľbách v roku 1901 (František Veselovský, Ján Ružiak, Martin Kol-

[26]SNA, Bratislava, Prípis Gyulu Wlassicsa č. 51836 adresovaný Kálmánovi Széllovi z 19. septembra 1900. 918. rez. 1900. Uhorské kráľovské MV 9. Minister kultu a školstva v prílohe prípisu zaslal kópiu správy č. 77508/1898 adresovanú podžupanovi Nitrianskej župy, v ktorej informoval o štátnych školách založených na území župy. Národnostnopolitický vplyv zakladania škôl v Nitrianskej župe zhodnotila „komisia vyslaná na štúdium národnostných pomerov" a svoje postrehy vydala v osobitnej brožúrke venovanej otázkam základného školstva v župe. V správe komisie sa konštatovalo, že zakladanie maďarských štátnych škôl nebolo veľmi účinné, keďže v rokoch 1890–1900 došlo u slovenského obyvateľstva iba ku skromnému rastu znalosti maďarčiny (z 7,3 % na 10,3 %). Správa zároveň netrpezlivým tónom odporúčala venovať zvýšenú pozornosť hľadiskám, na základe ktorých sa zakladali školy, ako aj prísnejšej kontrole výučby maďarského jazyka na cirkevných a obecných školách s nemaďarským vyučovacím jazykom. V otázke zakladania škôl sa názor komisie zhodoval so stanoviskom vynikajúceho demografa a štatistika Józsefa Körössyho, podľa ktorého sa mali maďarské školy zakladať pri maďarsko-slovenskej jazykovej hranici: „*... ak finančná situácia vlády nedovoľuje, aby venovala rovnakú pozornosť každému regiónu krajiny, teda aby otázku výchovy jednoducho zoštátnila, nedosiahli by sme za týchto okolností väčší úspech v prípade, keby neboli tieto školy rozptýlené, respektíve keby sa dôraz pri ich zakladaní kládol na styčnú hranicu medzi Maďarmi a Slovákmi, kde sa dá cieľ dosiahnuť najľahšie.*" Argumentáciu Körössyho, ktorý navrhol založiť na odmeňovanie učiteľov pomaďarčujúcich základných škôl nadácie, pozri KÖRÖSSY, JÓZSEF: A Felvidék eltótosodása (Poslovenčenie Horného Uhorska). Národnostné štúdie z územia Bratislavskej, Nitrianskej, Tekovskej, Hontianskej, Novohradskej, Peštianskej, Gemerskej, Abovskej, Zemplínskej a Užskej župy. Osobitný výtlačok Tekovskej a Hontianskej župy. Budapest 1898, s. 41. Správu nitrianskeho výboru pozri A nemzetiségi viszonyok tanulmányozására kiküldött bizottságnak a vármegye közgyűléséhez intézett jelentése és javaslatai (Správa a návrhy komisie vyslanej na štúdium národnostných pomerov adresované verejnosprávnemu výboru župy). I časť: Népoktatásügy (Otázka ľudového školstva). Nitra 1902.

[27]KEMÉNY G. G.: Iratok..., zv. III., c. d., s. 487–490.

[28]Tamže, zv. IV., s. 348–426.

[29]Tamže, zv. IV., s. 443–451.

lár a Ján Valášek) dala slovenskej otázke novú, už celokrajinskú dimenziu veľkej politiky.[30] Opoziční národnostní poslanci, ktorí boli v prvom desaťročí 20. storočia zvolení do snemu vo štvoro uhorských snemových voľbách, vo svojich vystúpeniach najčastejšie a najostrejšie kritizovali práve fakt, že zákonodarná a vládna politika nie sú v súlade s národnostným zákonom.[31]

Vstup opozičných národnostných poslancov do snemu znamenal pre vládnu národnostnú politiku aj nové dilemy, keďže bola nútená registrovať formálne nepovolené politické združovanie sa na národnostnom základe. István Tisza v období, keď bol prvýkrát ministerským predsedom, viackrát odsúdil samostatné národnostné politické strany: „*... nemaďarskí občania tejto krajiny budú vernými občanmi uhorskej vlasti a aj záujmy vlastnej rasy im budú skutočne ležať na srdci iba vtedy, ak splynú s jednou alebo druhou celokrajinskou politickou stranou a nebudú v uhorskom verejnom živote vystupovať ako osobitné nacionalistické skupiny, ale ako členovia niektorej celokrajinskej politickej strany. Tí, čo sa v uhorskom verejnom živote diferencujú a izolujú od iných faktorov uhorského verejného života na základe osobitného nacionálneho programu,*" pokračoval ministerský predseda Tisza vo svojom vystúpení v sneme 6. mája 1905, „*nielen zaujímajú dvojznačné stanovisko v otázke vernosti svojej vlasti, ale zrádzajú aj vlastnú rasu.*"[32] Tiszova kritika bola najmä z dôvodu volebných úspechov národnostných strán už skutočne bezpredmetná, veď spochybňovanie existencie a činnosti snemových politických strán sotva mohlo byť účelné.

Druhou, závažnejšou úlohou bol vývin volebného práva zalitavským smerom a podnietilo ju zavedenie všeobecného, rovného a tajného hlasovacieho práva v Rakúsku. Neúspech návrhu, ktorý vypracoval minister vnútra krátko vládnuceho, Viedňou vynúteného Fejérváryho kabinetu József Kristóffy, bolo možné z hľadiska národností vysvetliť ich mimosnemovým postavením, no predstavy nasledujúcich vlád o reforme volebného práva už jednoznačne ukázali, že strany uhorského snemu sotva budú dobrovoľne súhlasiť s uzákonením všeobecného volebného práva.

Na záver môžeme povedať, že vlády Széll, Khuena-Héderváryho, Tiszu a Fejérváryho síce v porovnaní s predchádzajúcimi kabinetmi posudzovali situáciu v mnohých ohľadoch objektívnejšie, no po zhodnotení situácie iba sporadicky nasledovali reálne programy. Aj v slovenských súvislostiach sa iba ojedinele realizovali zámery, ktoré v niektorých prípadoch pôsobili premyslene. To je dôkaz toho, že prelom storočia neznamenal v uhorskej vládnej národnostnej politike skutočný obrat. V poldruhadesaťročí pred svetovou vojnou nadviazala oficiálna uhorská národnostná politika na prax, ktorá sa uplatňovala v rokoch po rakúsko-uhorskom vyrovnaní, a naďalej pristupovala k novým národnostným aktivitám poväčšine z pozície sily.

[30]POTEMRA, M.: Vývin slovenskej politiky, c. d.
[31]POTEMRA, M.: Školská politika, c. d., s. 509–512.
[32]KEMÉNY G. G.: Iratok ..., zv. IV., c. d., s. 561.

Hornouhorská politika koaličnej vlády

Slovenskú koncepciu uhorskej vládnej politiky po rakúsko-uhorskom vyrovnaní môžeme pomenovať „hornouhorská" preto, lebo na jednej strane sa v Hornom Uhorsku opierala o Maďarov a národnostné vrstvy priateľsky naklonené Maďarom, resp. o hornouhorskú župnú, mestskú a obecnú administratívu, a na strane druhej vládna a župná uhorská politika chápala slovenskú otázku ako územno-verejnosprávny problém, teda pokúšala sa ho riešiť ako hornouhorský problém redukovaný na regionálne osobitosti. Za najväčšie nedostatky slovenskej koncepcie uhorskej vládnej politiky, ktorá vyvažovala *slovenskú otázku hornouhorskou politikou*, môžeme označiť to, že do jesene roku 1918 nepokladala za nevyhnutnú podmienku riešenia slovenskej otázky spoluprácu so Slovenskou národnou stranou a vo všeobecnosti s predstaviteľmi opozičného slovenského národného hnutia, dokonca sa pokúsila z tohto riešenia slovenských opozičných politikov úplne eliminovať.

Slovenské pokusy o zblíženie pokladali uhorské vlády v rokoch pred prvou svetovou vojnou za prejav slabosti slovenského hnutia a slovenské pokusy o dohodu sa nesnažili využiť na postupné riešenie verejnosprávnych a kultúrnych otázok, ale na rozdelenie slovenského tábora. To, ako vládna národnostnopolitická prax na základe množiacich sa signálov o prvej svetovej vojne ustúpila od idey maďarského národného štátu, ktorej rýchla realizácia sa dlhý čas pokladala za možnú, a ako spoznala, že nie je možné vytvoriť národný štát na etnickom základe, môžeme sledovať aj na zmenách v uhorských vládnych hodnoteniach, ktoré dlho bagatelizovali slovenskú a rusínsku otázku ako bezvýznamný problém. Tieto zmeny môžeme sledovať najmä pri komparácii národnostnej politiky koaličnej vlády Sándora Wekerleho, ktorá nastúpila do úradu 8. apríla 1906, a kabinetu Istvána Tiszu.

Ako sme to už prezentovali v predchádzajúcej kapitole, v období dualizmu determinovala prístup k slovenskej otázke brožúra Bélu Grünwalda s názvom Horné Uhorsko; ten v roku 1878 zdôrazňoval, že v dôsledku trestuhodnej nečinnosti uhorskej vlády a celej uhorskej spoločnosti zostali v Hornom Uhorsku, ktoré sa na pomaďarčovanie takmer samo ponúkalo, nevyužité možnosti maďarskej národnej expanzie.[33]

O tridsať rokov neskôr zaznievala v podstate tá istá výhrada aj v článkoch hornouhorských maďarských publicistov, no v tom čase už tieto upozornenia, ktoré volali po premyslených činoch, diktoval a usmerňoval prevažne pocit istého nebezpečenstva, ohrozenia. János Eszterházy, Lajos Steier, János Gerő, Adolf Pechány, Samo Czambel, Titusz Dugovich a iní významní maďarskí politici a publicisti, ako aj redakčné kolektívy časopisov *Rózsahegy és Vidéke*, *Liptói Lapok*, *Észak Magyaország* alebo časopisu *Felvidéki Őr*, ktorý bol založený výlučne pre štúdium národnostnej otázky, po roku 1908 za najvýznamnejší prvok hornouhorskej, teda slovenskej otázky jednoznačne pokladali rýchle šírenie ideí hnutia jednoty hlásajúceho česko-slovenskú vzájomnosť.[34]

[33]GRÜNWALD, B.: A felvidék (Horné Uhorsko), s. 1480.

[34]Hnutie Československej jednoty bolo v období koaličnej vlády ako jediný, skutočne konkrétny prejav hornouhorského „panslavizmu" neustále predmetom záujmu vládnej a župnej uhorskej politiky, naň sa odvolávali hornouhorské akcie, ktoré mali jeho činnosť vyvážiť. Činnosť hnutia

Samo Czambel vo svojej správe zo dňa 30. januára 1908 zdôraznil pri hodnotení vlastných filologických, jazykovedných, literárnych a publicistických prác, ktoré popierali česko-slovenskú jazykovú jednotu, napríklad to, že *„z hľadiska národnostnej politiky je mimoriadne dôležité zabrániť šíreniu českého jazykového vplyvu medzi Slovákmi. Vplyv českej kultúry a českej knihy mimoriadne rozvíja slovanského národnostného ducha, z čoho vyplýva aj to, že najviac národnostných poslancov bolo do snemu zvolených v počeštených západných župách (v Bratislavskej župe a v západnej časti Nitrianskej župy).*"[35] Lajos Steier a János Gerő v novinách *Budapesti Hírlap* a vo vládnom týždenníku *Krajan* označili snahy o československú jednotu za „nový útok panslavizmu". Minister vnútra Andrássy neustále vydával pokyny sledovať — najmä prostredníctvom orgánov pohraničnej polície v Nitrianskej, Trenčianskej, Turčianskej a Liptovskej župe – činnosť česko-slovenského hnutia. Uhorské ministerstvo vnútra okamžite reagovalo aj na vydávanie časopisu *Naše Slovensko*, ktorý vychádzal v Prahe a šíril československé idey, pričom nariadilo sledovať distribúciu časopisu v Uhorsku.[36]

Koaličná vláda sa v rokoch 1906—1909 pokúsila ešte aj v tzv. amerických akciách, ktorých cieľom bolo odstrániť „protištátne tendencie" slovenskej emigrácie, zmapovať vplyv hnutia za česko-slovenskú jednotu a podľa možnosti ho v kruhu vysťahovalcov a navrátilcov potlačiť. Wekerle už v roku 1907 upriamil pozornosť vedenia viedenského ministerstva zahraničných vecí, resp. uhorského ministra vnútra na to, že na účinné vyváženie nových tendencií slovenského národného hnutia nie sú potrebné americké, ale hornouhorské akcie: *„Najmä Slováci, ktorí strávili dlhší čas v Amerike, začali pomaly citlivejšie vnímať myšlienky slobody, stali sa však, prirodzene, prorokmi nie myšlienok politickej, ale skôr národnostnej slobody. (...) Dnes už, ako to Tvoja Excelencia nižšie uvidí, preniklo slovenské národnostné poburovanie medzi davy, veľký slovenský národnostný blok, ktorý vznikol v Spojených štátoch amerických, je Archimedovým bodom a návratom z neho možno narušiť národnostný mier v Hornom Uhorsku. (...) V rámci možností sa bránime aj vonku, domnievam sa však, že ťažisko obrannej akcie by malo predsa len ležať na domácej pôde, v Hornom Uhorsku.*"[37]

Na to, aby sa vo vládnej politike zrodilo poznanie, že hornouhorské akcie nemajú stavať na zákazoch, policajných a mocenských prostriedkoch, bol potrebný pád koalič-

---

zaujímala v hornouhorskej maďarskej národnostnej odbornej literatúre a publicistike významné miesto. Pozri napr. STEIER, LAJOS: A tót kérdés, c. d. – DUGOVICH, TITUSZ: A tót nemzetiségi mozgalom története (História slovenského národnostného hnutia). Turčiansky Svätý Martin 1903. – PECHÁNY, ADOLF: A magyarországi tótok (Uhorskí Slováci), na vnútornej strane obálky sa nachádza názov A tótokról (O Slovákoch). Budapest 1913. – DÖMÖTÖR, MIHÁLY: A nemzetiségi izgatás leküzdésének eszközei (Prostriedky potlačenia národnostného buričstva). Felvidéki Őr (2), júl 1909. – Už spomínaný Samo Czambel sa so súhlasom ministerstva vnútra venoval závažným jazykovedným výskumom, ktorých cieľom bolo dokázať samostatnosť slovenského jazyka a gramaticky ho posilniť. Spisy o činnosti financovanej ministerstvom vnútra pozri SNA, Bratislava, Uhorské kráľovské MV 10, respektíve medzi mikrofilmami bratislavského ministerstva vnútra, ktoré boli pripravené o prezidiálnych spisoch. OL Filmový archív X 523.

[35]Tamže.

[36]ŠOBA Levoča, hornouhorské Andrássyho obežníky súvisiace s československým hnutím sa v najväčšom rozsahu zachovali v materiáloch županských dôv. spisov Spišskej župy z rokov 1906–1909.

[37]SNA Bratislava, Prípis ministerského predsedu Sándora Wekerleho ministrovi vnútra Gyulovi Andrássymu ml., 23. apríl 1907, 402. rez., Uhorské kráľovské MV 11.

nej vlády, respektíve ďalších päť-šesť rokov. Politické vedenie Uhorska muselo postupne pochopiť aj to, že potrebné nie sú akcie, ale priebežná, pozitívna práca a národnostná politika, ktorá vedie k dohodám.

Medzi dva základné ciele uhorskej koaličnej vlády patrilo v rokoch 1906—1909 aj zrušenie národnostného zákona, to sa však vláde nepodarilo dosiahnuť.[38] Návrh zákona o plurálnom volebnom práve poslúžil na to, že sa okamžite podarilo odročiť prijatie zákona o všeobecnom volebnom práve. V procese schvaľovania Andrássyho návrhu, ktorý zachoval dovtedajší pomer Maďarov, dokonca ho trocha zvýšil, zavážilo najmä to, že návrh plurálneho volebného práva napokon a priori vylučoval spoluprácu maďarských progresívnych síl a národnostnej demokracie v sneme.[39]

Aj národnostná politika koaličnej vlády sa pokúsila aplikovať prvky, ktoré sme spomínali ako pozitívne postupy. Minister pôdohospodárstva Ignác Darányi založil s cieľom zamestnať vysťahovalcov, ktorí sa v roku 1907 v dôsledku americkej hospodárskej depresie hromadne vracali domov, vo Fiume, Žiline a Királyhide pobočky pre sprostredkovanie práce. V roku 1908 získala žilinská pobočka osobitné kompetencie: spočiatku bola v Oravskej, Liptovskej a Trenčianskej župe sprostredkovateľom štátnej pomoci, neskôr pôsobila ako kancelária podporujúca vznik hospodárskych združení, gazdovských spolkov a organizovala dôležité miestne investície.[40]

V období koaličnej vlády však nesporne prevládali opatrenia represívneho charakteru, prísnejšej kontrole národnostných hnutí slúžilo napr. aj založenie a rozšírenie pohraničnej polície. Pri odhaľovaní „panslavistických buričov" vynikali najmä pohraničné polície v Liptovskom Svätom Mikuláši, Ružomberku, Turčianskom Svätom Martine, Skalici a Bratislave.

Medzníkom v slovenskej otázke v období po prelome storočí bola černovská tragédia, ktorá súvisela s prechodným zákazom výkonu povolania a uväznením ružomberského kňaza, politika slovenskej Ľudovej strany Andreja Hlinku a vyžiadala si 15 obetí na životoch. Udalosti v Černovej, ktoré vyvolali veľký ohlas aj v zahraničnej tlači, mô-

[38]PAPHARASZTI (red.): A koalíció tervei (Plány koalície). Budapest 1908, s. 44, 117–118.

[39]JÁSZI OSZKÁR – RÁCZ GYULA – ZIGÁNY ZOLTÁN: A választójog reformja és a a magyarság jövője (Reforma volebného práva a budúcnosť Maďarov). Budapest 1908, s. 24–26. Úspech siedmich slovenských opozičných poslancov, ktorí boli zvolení v snemových voľbách v roku 1906, naďalej zintenzívňoval strach a nevôľu predstaviteľov hornouhorskej maďarskej politiky zaviesť všeobecné volebné právo. Myšlienku radikálne rozšíriť volebné právo neustále napádala aj dobová maďarská nezávislá nacionalistická tlač, ktorá sa odvolávala na nebezpečenstvo hroziace zo strany národností.

[40]Vedúci predstavitelia rezortu pôdohospodárstva sa už v roku 1900 zaoberali myšlienkou rozšíriť akciu, ktorá bola pôvodne zameraná na pomoc sikulskému a rusínskemu regiónu, aj na hornouhorské župy, no z dôvodu nedostatku finančných prostriedkov sa tak stalo až v roku 1908: „... *životná úroveň prevažnej časti obyvateľstva Horného Uhorska závisí od poľnohospodárstva, keďže práve nepriaznivá situácia na tomto poli najviac ovplyvňuje ostatné odvetvia hospodárskeho života, je nesporné, že z hľadiska zvýšenia všeobecnej životnej úrovne hornouhorského obyvateľstva treba klásť najväčší dôraz predovšetkým na zlepšenie pomerov v poľnohospodárstve a posilnenie tejto vetvy hospodárstva.*" A hegyvidéki, erdélyrészi (székelyföldi) és felvidéki gazdasági akciók 1909. évi működésének ismertetése. A M. Kir. Földmívelésügyi miniszter megbízásából összeállíttatott a hegyvidéki, erdélyrészi (székelyföldi) és felvidéki kirendeltségek évi jelentése alapján

žeme takisto pripísať na vrub politike tvrdej ruky koaličnej vlády, i keď, prirodzene, ústredná vládna moc v období pred prvou svetovou vojnou nikdy nevydala pokyn na použitie ozbrojenej sily voči národnostným hnutiam, práve naopak, snažila sa mierniť protinárodnostný postoj župných aparátov, ktoré boli náchylné k panike.[41]

V období koaličnej vlády sa zoskupenie príslušníkov slovenského ľudového prúdu vedené Andrejom Hlinkom dostávalo do čoraz ostrejších konfliktov s činiteľmi maďarskej Ľudovej strany v Hornom Uhorsku, medzi ktorými boli aj predstavitelia tunajšej katolíckej cirkvi, na čele so spišským biskupom Sándorom Párvym. Národnostnopolitické udalosti, ktoré predchádzali udalostiam v Černovej, takisto vyplývajú z tohto konfliktu. V kampani pred snemovými voľbami v roku 1906 bol Hlinka kortešom svojho starého priateľa Vavra Šrobára. Z tohto dôvodu nariadil biskup Párvy Hlinkovi *suspensia ab officio*, teda mu zakázal výkon cirkevných povinností. O krátky čas biskup zákaz odvolal, no v čase kampane Hlinku na základe obvinenia zo svätokupectva opäť suspendoval z farského úradu.

V predvolebnej kampani v roku 1906 Hlinka a Šrobár dokázateľne viackrát ostro kritizovali uhorskú národnostnú politiku, najmä jej úsilia zamerané proti výučbe v jazyku národností. Niektoré pasáže ich predvolebných prejavov však spadali pod trestný čin poburovania proti maďarskej národnosti, za čo bol Hlinka na súdnom pojednávaní konanom pred ružomberskou kráľovskou súdnou stolicou od 26. novembra do 6. decembra v zmysle 172. paragrafu uhorského trestného zákonníka odsúdený na dva roky a Šrobár na jeden rok straty slobody. Ružomberský proces bol prvým väčším národnostným politickým procesom v období koaličnej vlády. Politický význam procesu vzrástol tým, že obhajcom Šrobára bol poslanec snemu rumunskej národnosti Aurel Vlad. To, že v čase procesu bolo mesto obsadené policajnými a vojenskými zložkami, ako aj to, že na procese odzneli z úst sudcov a prokurátorov hodnotenia so silným politickým nádychom, a napokon to, že dvaja hlavní obvinení, ako aj ostatných štrnásť obvinených dostalo tres-

(Správa o priebehu hospodárskych akcií na rusínskom území, v Sedmohradsku (sikulské územie) a na Hornom Uhorsku v roku 1909. Zostavené z poverenia ministra pôdohospodárstva Uhorského kráľovstva na základe ročných správ pobočiek na rusínskom území, v Sedmohradsku a Hornom Uhorsku). Budapest 1910, s. 213. Žilinská pobočka, ktorú viedol Sándor Lavotta, dosiahla mimoriadne dobré výsledky pri sanácii zadlžených veľkostatkov, šírení odborných vedomostí, rozdelení osív, v ovocinárstve a organizácii obchodu s ovocím, sprostredkovaní umelých hnojív, jednotlivých odvetviach chovu domácich zvierat, ešte aj pri zachovaní životaschopných odvetví slovenského domáckeho priemyslu. Dňa 13. decembra 1906 vystúpil v sneme slovenský národnostný poslanec František Skyčák s prejavom, ktorý sa týkal predohry hornouhorskej akcie a výhrad slovenského hnutia voči nej. Tento prejav publikuje KEMÉNY G. G.: Iratok ..., zv. V., c. d., s. 85–87. Agrárne krídlo slovenského hnutia vedené Blahom a Hodžom zorganizovalo hnutie na skupovanie pozemkov, ktoré bolo zamerané proti hornouhorským maďarským stredným statkom. Toto hnutie sa opieralo o príklad sedmohradských rumunských maloroľníkov. O tom: Slovenská zem. *Slovenský týždenník*, 1909, č. 34.

[41] Tragická udalosť v Černovej bola najzávažnejším incidentom uhorskej národnostnej politiky v období dualizmu. Venujeme sa jej trochu podrobnejšie preto, lebo v maďarskej odbornej literatúre nie je dodnes spracovaná a slovenská historiografia z nej zasa často robí typický príklad uhorského národného útlaku, pričom presne nepomenúva národnostnopolitické súvislosti udalostí v Černovej. Situáciu v Liptovskej župe po ružomberských snemových voľbách dobre charakterizuje žiadosť liptovského podžupana, ktorý informoval ministra vnútra o černovskej tragédii: „*V tomto regióne, ktorý obýva slovenské obyvateľstvo revoltujúce pod vplyvom národnostných buričov, si nemôžeme*

ty, ktoré boli pokladané za prísne, signalizovalo, že koaličná vláda sa odhodlala urobiť v Hornom Uhorsku „poriadok".[42]

Hlinka nenastúpil do výkonu trestu najprv preto, že sa odvolal, neskôr kvôli rôznym výhradám, pričom odcestoval na Moravu a do Čiech, kde ho všade vítali ako martýra slovenskej národnej otázky. Medzičasom sa v lete roku 1907 dokončil v Černovej, ležiacej v susedstve Ružomberka, katolícky kostol, ktorého výstavbu inicioval z prostriedkov verejnej zbierky Hlinka. Keďže biskup Párvy zakázal Hlinkovi vykonávať v Ružomberku pastoračnú činnosť a podľa rozsudku ružomberského súdu bol beztak odsúdený na dva roky straty slobody, Černovčania na znak protestu proti postupu voči Hlinkovi začali využívať dokončený, no ešte nevysvätený kostol už pred jeho vysvätením. Biskup Párvy chcel najprv kostol vysvätiť osobne 6. októbra, no Černovčania adresovali cirkvi žiadosť, že *„svoj kostol dovolia vysvätiť iba v prípade, ak sa do svojho úradu vráti Andrej Hlinka, ktorý je stíhaný za poburovanie a bol cirkevnými úradmi suspendovaný"*.[43] Z tohto dôvodu biskup stanovil termín vysviacky kostola v Černovej na 20. októbra a napokon ho presunul na 27. októbra.

V dedine však ďalej silnelo hnutie presadzujúce požiadavku, aby kostol vysvätil Hlinka. Nereálnosť splnenia tejto požiadavky si uvedomil aj Hlinka, preto v liste likavskému dekanovi Martinovi Pazúrikovi vyjadril svoj súhlas s tým, že sa kostol vysvätí bez neho. Černovčania však 27. októbra chceli za každú cenu zabrániť vysväteniu kostola: v dedine sa rozpútal rozhorčený protest proti jeho vysviacke. Dedinčania sa vyhrážali farárovi, ktorý mal podľa pôvodného rozhodnutia biskupa kostol vysvätiť, preto sa farár v určený deň do dediny ani nedostavil. Dekan Pazúrik chcel upokojiť dedinu Hlinkovým listom a po jeho prečítaní hodlal vysvätiť kostol osobne v spoločnosti ostatných farárov. Napriek viacnásobnej prosbe hlavného slúžneho Györgya Andaházyho sa Pazúrik dostavil do Černovej spolu s niekoľkými farármi z okolitých dedín. Viezli so sebou sakristiu a sprevádzali ich miništranti, čo už z diaľky vzbudzovalo dojem, že delegácia farárov sa pripravuje vysvätiť kostol. Navyše ich koč dorazil do dediny súčasne s kočom prepravujúcim žandársku posilu, ktorú viedol slúžny Pereszlényi.

Cestu ku kostolu obsadili dedinčania, ktorí vzápätí obkľúčili koč slúžneho a podľa svedkov začali doňho hádzať kamene. Paľba, ktorú nariadil veliteľ žandárov, si na mieste vyžiadala deväť ľudských obetí, neskôr v dôsledku zranení zomreli ďalší šiesti Černovčania.

Priame príčiny černovskej tragédie možno pokladať aj za cirkevnú záležitosť, ako sa to v procese proti Černovčanom snažila dokázať obhajoba, ktorá tak chcela oslabiť koncepciu žaloby zdôrazňujúcej najmä národnostné poburovanie. Udalosti však nesporne vyplývali z konfrontácie hornouhorskej národnostnej politiky vlády i maďarskej Ľudo-

poradiť bez ozbrojeného vojska (...) ja sa teda už na základe tejto správy obraciam na Vašu Excelenciu so žiadosťou, aby ste ráčili u spoločného ministra obrany pôsobiť v tom smere, aby bol do Liptovského Svätého Mikuláša alebo Ružomberka odvelený aspoň jeden spoločný batalión armádneho vojska..." SNA, Bratislava, 462. rez., Uhorské kráľovské MV 12. Prvá monografia o černovskej tragédii (HOLEC, ROMAN: Tragédia v Černovej a slovenská spoločnosť. Martin 1997.) vyšla až po vzniku maďarského originálu tejto knihy.

[42] VAJANSKÝ, SVETOZÁR HURBAN: Ružomberský kriminálny proces proti Andrejovi Hlinkovi a spoločníkom. Pojednávaný pred ružomberskou král. súdnou stolicou od 26. novembra do 6. decembra. Zvláštny výtlačok z novembrových a decembrových čísiel denníka *Národnie noviny* z roku 1906.

[43] SNA, Bratislava, 964. rez., 1907. Uhorské kráľovské MV 12.

vej strany a radikálnej skupiny slovenského hnutia. Po relatívnom slovenskom úspechu v snemových voľbách v roku 1906, po neľútostných voľbách vo Vrbovom, Trnave, Skalici, Ružomberku atď. tento konfrontačný prúd v koaličnej ére postupne silnel.

V danom prípade ležala zodpovednosť predovšetkým na pleciach úradu ružomberského hlavného slúžneho a dekana Pazúrika, hoci z plánovaného vyšetrovania Andaházyho napokon príznačne nič nebolo. Na druhej strane ležala zodpovednosť aj na Hlinkovi, veď v otázke vysviacky kostola zastával až do konca dvojznačný postoj a nepokúsil sa upokojiť rodnú dedinu prostredníctvom svojich príbuzných a prívržencov.[44]

Černovská tragédia vyvolala veľký ohlas v celej krajine. Medzi uhorskými národnosťami a v susedných, ako aj v iných európskych krajinách sa zosilnili antipatie voči uhorskej národnostnej politike, najmä po tom, keď v súvislosti s vyšetrovaním okolností černovskej tragédie bolo obvinených 54 obyvateľov Černovej, ktorí medzi 2.-10. marcom 1908 predstúpili pred ružomberskú sedriu. Spomedzi nich boli 40 odsúdení spolu na 37 rokov straty slobody, pričom najvyšší trest bol dva roky straty slobody. Odsúdení dostali koncom roku 1908 po intervencii biskupa Párvyho milosť.

Vo viedenskom ríšskom sneme vyjadrilo viacero českých poslancov svoj nesúhlas s udalosťami v Černovej a ríšsky snem prijal návrh uznesenia, v ktorom sa odsúdila národnostná politika uhorskej vlády. S uznesením nesúhlasila rakúska vláda, ktorá tak odmietla otvorenú kritiku uhorskej vládnej politiky.[45]

Takmer vždy minuli svoj cieľ aj represívne opatrenia voči hnutiu za česko-slovenskú jednotu, ktoré sa posilnilo v rámci tzv. *neoslovanskej koncepcie*. Keďže útoky na konkrétnu česko-slovenskú hospodársku a kultúrnu spoluprácu by sa sotva mohli odvolávať na platné uhorské zákony, jedinou schodnou cestou mohol byť iba pokus poukázať na podnecovanie akéhosi protekcionistického ducha, no z dôvodu všeobecného nedostatku kapitálu to mohlo v boji proti prúdeniu českého kapitálu a zakladaniu českých tovární priniesť iba veľmi chabý výsledok.[46]

Vysokú – v istých župách možno maximálnu — mieru bezradnosti voči praktickej česko-slovenskej spolupráci dobre odzrkadľujú negatívne alebo nič nehovoriace odpovede, či súpis sťažností zachytávajúci atmosféru paniky, ktorými župy odpovedali na obežníky ministerského predsedu, zaujímajúce sa o ohlas hnutia za česko-slovenskú jednotu.[47]

---

[44]SNA, Bratislava, Akty černovského incidentu na ministerstve vnútra: 964. rez. 1908, Uhorské kráľovské MV 12. – Materiál černovského procesu publikuje S(VETOZÁR) H(URBAN): Černovský proces. Pojednávaný od 2. do 1. marca 1908 pred kr. súdnou stolicou v Ružomberku. Turčiansky Sv. Martin 1908. – Bohatý materiál najmä o udalostiach, ktoré tragédii predchádzali, a o jej ohlase publikuje KEMÉNY G. G.: Iratok ..., zv. V., c. d., s. 100–136.

[45]Tamže, s. 129–134.

[46]Vystúpenie Masaryka vo viedenskom sneme a spoločnú interpeláciu 265 českých poslancov pozri tamže, s. 121–123.

[47]Predstavitelia uhorskej vlády zodpovední za hornouhorské záležitosti si uvedomili, že proti hnutiu za československú jednotu sa môžu brániť iba posilnením siete ľudových a hospodárskych škôl. Na výučbu v slovenskom jazyku však koaličná administratíva nechcela ani len pomyslieť. Spomedzi teoretických argumentov akcie zameranej na zakladanie škôl, ktorú koordinovali ministerstvá vnútra, kultu a školstva, sa oplatí odcitovať toto odôvodnenie: *„Keďže úspech činnosti spolku Česko-Slovenskej jednoty v najväčšej miere zapríčiňuje kultúrna zaostalosť ľudu a ten smutný stav v celom veľkom regióne, že sa slovenský ľud okrem žandára a daňového úradníka nestýka, nestretáva s nijakým iným nositeľom myšlienky uhorského národného štátu (...) za*

Národnostná politika koaličnej vlády prezrádzala najväčšiu bezradnosť práve v slovenskej otázke. Ani ministerský predseda Wekerle nevenoval pozornosť reálnym dôvodom aktivizácie slovenského politického života (vznik politických zoskupení mobilizujúcich väčšie davy, prechodná spolupráca národností v sneme, pretože hrozilo úplné zrušenie národnostného zákona, zvýšený záujem národností motivovaný bojmi o volebné právo atď.), keďže sa domnieval, že ide o akciu organizovanú zo zahraničia: „*Ak zvážime a porovnáme jednotlivé aspekty nového smerovania slovenského národnostného hnutia, musíme dospieť k záveru, že celú akciu jednotne riadi nejaký nám neznámy faktor. V Amerike sa Hlinkov prípad využíva na to, aby Slovákov v záujme národnostnej veci presvedčili o potrebe materiálnej obete, ktorej cieľom je na jednej strane rozvinúť tamojšie slovenské národnostné hnutie a na druhej strane vytvárať v zahraničí protimaďarské nálady. Tomuto cieľu slúžia aj známe Björnsonove útoky, a nie je nemožné, že jeho informácie pramenia z amerických slovenských zdrojov a bojovný duch zasa z amerických slovenských peňazí.*“[48] Dnes už na základe dokumentov o vzťahoch medzi americkými slovenskými organizáciami a slovenským národným hnutím v Uhorsku vieme, že americké zbierky predstavovali pomerne skromnú podporu a väčšiu zbierku bolo najťažšie usporiadať práve na politické účely, keďže emigranti radšej prispievali na konkrétne ciele, na podporu humanitárnych alebo kultúrnych akcií.

Spomedzi národnostných opatrení Wekerleho vlády nesporne najväčší ohlas a nevôľu vyvolal Zákonný článok XXVII/1907, ktorý inicioval minister školstva a kultu Apponyi. Zákon o „právnom postavení neštátnych základných škôl a o plate učiteľov na obecných a cirkevných školách“ bol „logickým“ dôsledkom predchádzajúcich zákonov o ľudových školách, nakoľko právne postavenie neštátnych škôl zostalo v mnohých ohľadoch nevyjasnené a štát ich nemohol kontrolovať do takej miery, do akej si to priali uhorské vlády.

Lex Apponyi vychádzal z premisy, že učitelia na obecných a cirkevných ľudových školách sú úradníci, teda snažil sa o to, aby aj ich mohli kontrolovať štátne školské úrady. Toto úsilie mal zastrieť zámer usporiadať spravidla nepriaznivejšie platové pomery v štátnych školách, pričom sa zaviedla aj povinnosť vopred nahlásiť a dať štátu schváliť učiteľské miesta v nových neštátnych školách. Úloha zabezpečiť pre učiteľov výrazne vyšší plat dostala veľkú časť obcí a cirkevných spoločenstiev, financujúcich svoje školy, do ťažkej situácie. Škola mohla požiadať o príspevok na platy učiteľov štát, no zákon podmienil príspevok prísnymi podmienkami vzťahujúcimi sa na osoby, učebný plán a kontrolu. 17. paragraf zákona uložil školám a učiteľom, a to nezávisle od charakteru školy, povinnosť rozvíjať a prehlbovať „v dušiach detí lásku k uhorskej vlasti a vedomie, že patria k maďarskému národu, ako aj starostlivosť o náboženskú mravnosť“. Zákon chcel vyhovieť sklonom koaličnej vlády k nadutým národným formalitám, preto nariadil umiestniť ako „vonkajší prejav“ maďarského ducha nad vchodom každej školy a v učebniach znak Uhorska. Okrem toho tvorili zákonom predpísanú výzdobu škôl vonkajší nápis v maďarskom jazyku, uhor-

najpotrebnejšie opatrenie na vyváženie tohto hnutia pokladám ja, no vo všeobecnosti aj vláda, najmä neodkladné vyriešenie otázky výučby ľudu, čo je však v tomto regióne vzhľadom na mimoriadnu chudobu a na mnohých miestach aj na sfanatizovanosť ľudu inak ako cestou zakladania štátnych základných ľudových škôl nemožné a nedosiahnuteľné.“ SNA, Bratislava, Ministerstvo školstva a kultu 212. rez., 1902, Uhorské kráľovské MV 212.

[48]SNA, Bratislava, 6870. rez. Spisy ministerského predsedníctva 10. marec 1908. Spis je v archíve Uhorské kráľovské MV pod číslom 136. rez., 1908, 12.

ská zástava, obrazy hlavných pastorov daného vierovyznania, ako aj učebné pomôcky pre výučbu histórie a geografie vyrobené v Uhorsku. Zákon stanovil, že „*maďarský jazyk treba učiť vo všetkých triedach s každodennou výučbou podľa učebného plánu a v stanovenom počte hodín, ako to po porade s tými, čo financujú cirkevné školy, stanovil minister školstva a kultu, a to v takej miere, že po ukončení štvrtej triedy dokáže žiak s nemaďarským materinským jazykom vyjadriť svoje myšlienky slovom a písmom zrozumiteľnou maďarčinou*". Najmä posledná, od reálnych možností skutočne vzdialená požiadavka, resp. disciplinárne direktívy, ktoré sa týkali kontroly a previerok, znamenali vážny zásah do právomocí tých, čo školy financovali.[49]

Slovenské obecné a evanjelické školy sa po prijatí zákona dostali do veľmi ťažkej situácie, najmä po tom, čo sa ukázalo, že vládny a župný aparát veľmi prísne dbá o uplatňovanie zákona. Do piatich rokov po prijatí zákona zaniklo 148 neštátnych škôl s vyučovacím jazykom slovenským, resp. transformovali sa na štátne školy s oficiálnym vyučovacím jazykom maďarským. (Porov. s údajmi *v tabuľke č. 6*!)

Transformácia však vo väčšine prípadov, prirodzene, ihneď nezrušila faktickú výučbu v slovenskom jazyku, veď pedagogický personál a žiaci zostali nezmenení. Na základe Apponyiho zákonov a Wlassicsových, resp. Lukácsových školských nariadení sa na začiatku storočia v slovenských školách striedali kontroly inšpektorov, ktorí zisťovali úroveň výučby maďarského jazyka a stanovovali disciplinárne opatrenia. Iba v Liptovskej župe bola 17 učiteľom zakázaná učiteľská prax, lebo nemali zodpovedajúce vzdelanie a neovládali na požadovanej úrovni maďarčinu. Voči 18 učiteľom sa začalo disciplinárne konanie z dôvodu nevlasteneckej činnosti a v prípade ďalších 23 učiteľov zasa preto, že pri výučbe maďarského jazyka dosahovali slabé výsledky.[50]

V hornouhorskej národnostnej politike koaličnej vlády teda dominovali mocenské, perzekučné postupy, súdne postihy tlače, disciplinárne regresy v cirkvi a školstve a premiestňovanie. Škodlivosť tejto nemilosrdnej politiky vnímala najmä slovenská opozičná tlač: súdne procesy proti *Slovenskému týždenníku*, ktorý redigoval Milan Hodža, periodiku *Národnie noviny*, v Budapešti vychádzajúcim *Prúdom*, *Slovenským ľudovým novinám*, ktoré vydávala Slovenská ľudová strana, a iným menším novinám a časopisom verne odzrkadľovali odhodlanosť obidvoch strán. Hlavnými aktérmi vyostreného národnostnopolitického boja boli jednak *nastrčené osoby* ochotné dať sa za nemalú úplatu uväzniť, samozvaní ná-

[49]Apponyiho zákony publikuje KEMÉNY G. G.: Iratok..., zv. V., c. d., s. 155–164 na základe zbierky zákonov A Magyar Törvénytár, 1907. évi törvénycikkek (Uhorská zbierka zákonov, zákonné články z roku 1907) (Budapest 1908).

[50]POTEMRA, M: Školská politika, c. d., s. 528–530. – V čase koaličnej vlády bola slovenská reprezentácia v uhorskom sneme najpočetnejšia, keďže slovenská opozícia mala osem, po vylúčení Milana Ivanku sedem poslancov. Každý z nich protestoval proti pomaďarčujúcej školskej politike. Slovenský poslanec Ľudovej strany Ferdiš Juriga argumentoval dňa 18. decembra 1906 voči koaličnej školskej politike takto: „... *idea uhorského národného štátu nie je ničím iným než v predstavách vytvoreným obrazom budúcnosti Uhorska, v ktorom všetci musia zhodne vyznávať maďarskú národnú tradíciu. (...) Spojivom by malo byť to, že každý bude vo dne v noci, na ulici i na úrade a všade používať jazyk uhorského štátu, aby bol každý Maďar. (...) Spočiatku sa v školách budú vyučovať po maďarsky iba jeden-dva predmety, potom dva-tri, napokon všetky. A keď dieťa naučia rozprávať po maďarsky, potom mu raz-dva razy budú niečo po maďarsky kázať, potom päťkrát, šesťkrát, desaťkrát, stokrát, napokon vždy a všetky ostatné národnosti privedú do hrobu.*

rodnostní martýri a čoraz viac sa radikalizujúci poprední slovenskí politici, jednak vládni a regionálni maďarskí politici, prokurátori a tabulárni sudcovia, ktorí zasa čoraz ostrejšie vystupovali proti „panslavizmu".[51] Väznenie Hlinku, Šrobára, Vajanského a ostatných slovenských politikov a publicistov však v nijakom prípade neslúžilo realizácii skutočných úloh uhorskej národnostnej politiky, jeho výsledkom bolo posilnenie slovenského národného hnutia, keďže sa rozšírila jeho spoločenská báza a zahraničná podpora. Černovská tragédia, vyjadrujúca maďarsko-slovenské protiklady, si navyše vyžiadala aj obete na ľudských životoch, čo symbolicky i reálne vylúčilo možnosť zblíženia uhorskej národnostnej politiky a slovenského národného vývinu, ktoré sa beztak rozchádzali.

Bezvýznamnosť hornouhorskej národnostnej politiky županov odzrkadľuje fakt, že na základe iniciatívy šarišského župana Boldizsára Semseyho sa opäť experimentovalo s vydávaním periodika s vlasteneckým duchom v slovenskom jazyku, ktoré malo vyvážiť „panslavistickú" tlač. Zbor hornouhorských županov sa pustil do distribúcie týždenníka *Naša zástava* písaného v „ľudovom východoslovenskom" nárečí veľmi metodicky, keďže sa dostal k adresám predplatiteľov „panslavistických" novín, čo bolo síce proti predpisom, no tento postup bol nariadený z najvyšších miest. Nové periodikum sa potom zasielalo na takto získané adresy, pričom do „najohrozenejších" obcí sa distribuovalo zadarmo, ba stalo sa aj to, že predplatitelia slovenských opozičných novín boli oslovení, aby svoje rozhodnutie o abonovaní zmenili.[52] Rozvoj slovenského národného hnutia sa však v Spišskej a Šarišskej župe už nedal zastaviť novinami s vlasteneckým duchom, lepším riešením by bolo, keby sa pre Slovákov zo severovýchodných žúp stala zrozumiteľnejšou župná verejná správa a škola.

Slovenská otázka v národnostnej politike Istvána Tiszu

„Nesporne výrazné vyostrenie národnostnej otázky v období koaličnej vlády možno ani netreba v prvom rade pripisovať chybám, ktoré koalícia urobila priamo na poli

Až sa im to v duchu idey o politickom národe pekne vydarí, nazvú to budovaním maďarského národného politického štátu." Országgyűlés Képviselőházi Napló 1906–1910, V., s. 133.

[51] O procesoch s tlačou a systéme nastrčených osôb v období koaličnej vlády podrobne píše STEIER, LAJOS: A tót kérdés, c. d., s. 249–253., ako aj BOTTO, JÚLIUS: Malá revolúcia. Slovenské pohľady, 1910, č. 89. – Uhorská vláda sa snažila využiť všetky prostriedky najmä proti Hodžovmu *Slovenskému týždenníku*. Okrem množiacich sa procesov proti týždenníku sa pokúsili zahatať aj jeho distribúciu. ŠOBA Levoča, MV 387. rez. 1907, Spišská župa, županské dôv. spisy. 14. rez. 1907.

[52] Spisy „východoslovenskej" tlačovej akcie pozri tamže 15. rez. 1906., 24. rez. 1907., 40. rez. 1907., 26. rez. 1908. V poslednom spise informuje dňa 29. januára 1908 Boldizsár Semsey

národnostnej politiky, ale prvotnému hriechu koalície, teda faktu, že narušila súzvuk medzi maďarským národom a jeho kráľom," tvrdil v roku 1910 István Tisza.[53] Vláda Khuena-Héderváryho, ktorá bola vytvorená 17. januára 1910 po páde koaličnej vlády, resp. Národná strana práce zorganizovaná pod vedením Tiszu vyvíjali horúčkovitú aktivitu v záujme toho, aby sa v blížiacich sa snemových voľbách v roku 1910 udržala činnosť národnostných strán v istých medziach. Nepodarilo sa síce realizovať plán všeobecného národnostného volebného paktu, no od rokovaní o pakte, na ktorých sa za slovenskú stranu zúčastňoval Milan Hodža, si predstavitelia slovenskej strany sľubovali, že sa im podarí zopakovať, či dokonca prekonať volebné výsledky z roku 1906. Museli sa však sklamať, lebo na jar 1910 boli zvolení iba traja slovenskí opoziční poslanci: František Skyčák, Ferdinand Juriga a Pavol Blaho. Porušenie národnostného volebného paktu zo strany vlády bolo určujúcim medzníkom pri ďalšej radikalizácii politického správania Milana Hodžu. Najtalentovanejší a najvšestrannejší dobový slovenský politik sa po týchto udalostiach definitívne rozišiel so stratégiou vyrovnania s uhorskými vládami a stal sa prívržencom československej orientácie, resp. názorov, ktoré sa viazali na „dielňu" následníka trónu Františka Ferdinanda.[54]

Vlády Khuena-Héderváryho, Lukácsa a Tiszu, ktoré vládli po koaličnom kabinete, pri riešení slovenskej otázky za dominantnú úlohu už jednoznačne pokladali paralyzovanie snáh o československú jednotu. Hnutie za česko-slovenskú jednotu – nesporne nie bezdôvodne – pokladali sčasti za vedľajší produkt hospodárskej expanzie Čechov v Uhorsku. Na potlačenie týchto z hľadiska oficiálnej idey uhorskej štátnosti od počiatku neželaných vedľajších účinkov však podľa vládnych hodnotení postačovali už dávnejšie realizované policajné a pohraničnopolicajné opatrenia, akcie Vodicsku a Czambela, či práve prebiehajúce zakladanie štátnych škôl. Podľa hlásení odborníkov a polície by boli tradičné česko-slovenské rozpory, resp. vnútorné konflikty v slovenskom politickom hnutí rozdelenom aj v otázke hnutia jednoty postačovali na to, aby sa v Uhorsku zabránilo šíreniu úsilí o česko-slovenskú jednotu, ktoré boli pred svetovou vojnou skutočne neschopné vytvoriť pre svoju činnosť širšiu bázu.[55]

---

spišského župana Gézu Salamona o tom, že ministerský predseda Wekerle prispel k vydaniu adries predplatiteľov opozičných slovenských novín: „*Kontrola účinnosti toho, že rozdáme Našu zástavu, môže byť úspešná iba v prípade, ak vieme, kto má predplatené panslavistické noviny, kto bol nimi infikovaný, na koho vplývajú a v akých reláciách treba vplyv panslavistických novín vyvážiť. Skúsenosti dokazujú, že prostredníctvom Našej zástavy dokážeme dosiahnuť želaný cieľ. V Šarišskej župe sa prihlásilo 1 713 predplatiteľov, medzi nimi 80 takých, ktorí mali predplatené alebo čítali panslavistické noviny.*"

[53] ALBRECHT, FERENC: Forrástanulmányok gróf Tisza István nemzetiségi politikájához (Pramenné štúdie k rumunskej národnostnej politike grófa Istvána Tiszu). Lugos 1933, s. 23.

[54] PÖLÖSKEI, FERENC: A koalíció felbomlása és a Nemzeti Munkapárt megalakulása 1909–1910 (Rozpad koalície a vznik Národnej strany práce 1909–1910). Budapest 1963, s. 156–159. Podľa predbežného volebného paktu s vládou mala Slovenská národná strana postaviť kandidátov v piatich volebných okresoch, v ktorých nekandidovala Národná strana práce. SNS sa v dohode iniciovanej Hodžom vopred vzdala volebnej účasti v ostatných volebných okresoch so slovenskou majoritou.

[55] Ako príklad využitia slovenských politických analýz v činnosti vlády môžeme uviesť dve súhrnné správy pripravené z poverenia šéfa pohraničnej polície v Turčianskom Svätom Martine Jenő Berzeviczyho. Podľa Vavra Šrobára ich pripravil novinár Jozef Pazúrik, ktorý sa už dlhší čas

V skúmanom období sa uhorské vlády vo svojej slovenskej politike pokúšali uplatňovať zásadu, ktorú ešte v období svojej prvej vlády charakterizoval István Tisza slovami: separovanie „buričov" od „mierumilovného národnostného ľudu" a „diferencovaný prístup" k jednotlivým národnostiam.[56] Bol to však Tisza, čo pri analýze národnostnej politiky koaličnej vlády postrehol, že „politika stúpania po kurích okách", v ktorej sa množili procesy s národnostnou tlačou a malicherné obmedzenia, nemôže byť z hľadiska dosiahnutia cieľov uhorskej štátnosti či politického národa úspešná. Tisza napríklad zrušenie národnostného zákona z roku 1868 nepokladal ani po roku 1910 za prijateľný krok, no pokladal za účelné prijať nové nariadenia týkajúce sa používania jazyka a školstva.[57]

Tisza si postupne uvedomil aj to, že keby uhorské vlády naďalej odmietali brať na vedomie existenciu národnostných strán, pokračovalo by sa – podľa jeho slov – v „uhorskej kráľovskej pštrosej politike".[58] Pri hodnotení slepej uličky, do ktorej sa dostala národnostnopolitická prax v koaličnom období, zaujal negatívny postoj dokonca aj voči násilnému pomaďarčovaniu škôl. Dňa 19. marca 1910 na predvolebnom zhromaždení v budapeštianskej redute Vigadó vyhlásil: „... *žijeme azda v ilúzii, že sme pomaďarčili nášho rumunského alebo slovenského spoluobčana, ktorého sme naučili písať alebo čítať po maďarsky? Veď to nie je pomaďarčenie, vážení páni! Je to veľmi prospešná vec, veľmi užitočná vec, lebo uľahčuje styk medzi občanmi našej krajiny; je to veľmi užitočné pre jednotlivé národnosti, lebo im uľahčuje život a uplatnenie sa v uhorskej spoločnosti. Áno, je to prospešná a užitočná vec, ale nie je to maďarizácia. Niekto sa síce môže naučiť písať a čítať, (no) najmä ak ho v škole dobre potrápia, stane sa ešte väčším nepriateľom maďarskej národnej veci než bol predtým.*"[59] Tisza, podobne ako pred ním Gusztáv Beksics, dospel k poznaniu, že v uhorskej národnostnej politike sa dôraz nemal klásť na gramatickú, ale na politickú asimiláciu, teda na postupnú integráciu nemaďarských národných spoločenstiev, ktorá mohla vo väčšom rozsahu než mocenská politika pomaďarčovania školstva a verejnej správy zaručiť, resp. konzervovať lojalitu väčšiny nemaďarských spoločenstiev.

Tisza vo svojom prejave v sneme, v ktorom informoval o rumunských rokovaniach o pakte v rokoch 1913–1914, prisľúbil aj významné korekcie Apponyiho zákonov, resp. nariadeniami ministra kultu Bélu Jankovicha z roku 1914 aj v praxi presadil výučbu

venoval slovenskému hnutiu: *Magyarországi tót nemzetiségi kérdés ismertetése*, 1913 (*Informácia o slovenskej národnostnej otázke v Uhorsku*, 1913) a *A tót nemzetiségi mozgalom mai állása tekintettel cseh vonatkozásaira*, 1917 (*Súčasný stav slovenského národného hnutia vzhľadom na jeho české vzťahy*, 1917). Pôvodné exempláre týchto dvoch hlásení sa nachádzajú v Šrobárovej pozostalosti. SNA, Bratislava, Fond V. Šrobára I. 9–10.

[56] ALBRECHT, F.: Forrástanulmányok..., c. d., s. 1819.

[57] Tamže, s. 55.

[58] Tamže, s. 42–51.

[59] *Gróf Tisza István* képviselőházi beszédei (Snemové prejavy grófa Istvána Tiszu) zv. IV. Budapest 1937, s. 76. – Tisza navyše neabsolutizoval – ako to bolo v uhorskej verejnej mienke zvykom – znalosť maďarského jazyka: „*Nie je podstatné naučiť sa maďarský jazyk, lebo práve vodcovia národností ovládajú maďarský jazyk ako svoju materinskú reč.*" Tiszov prejav v hornej snemovni uverejnil Budapesti Hírlap dňa 10. apríla 1914.

náboženstva v materinskom jazyku, ako aj používanie materinského jazyka národností v štátnych školách ako pomocného jazyka.[60] Podstatou Tiszovej stratégie aktívnej národnostnej politiky teda nebolo vzdať sa maďarizácie, ale dospieť k dohode, ktorá mala uspokojiť časť národnostných požiadaviek. V avizovanej dohode si vláda stanovila za cieľ aj rozvoj hospodársko-kultúrneho života národnostného regiónu.

Tisza si uvedomoval súvislosti medzi čoraz kritickejšou zahraničnopolitickou izoláciou monarchie, ako aj ťaživou medzinárodnou situáciou a nemaďarskými úsiliami, ktoré sa čoraz viac vymykali z vládnej kontroly. Z toho dôvodu sa snažil v uhorskej národnostnej otázke chopiť úlohy strojcu a istou politikou ústupkov doviesť rumunské rokovania o pakte k všeobecnej národnostnej dohode. Tisza v čase rumunských rokovaní viackrát vyjadril svoj úmysel aplikovať výsledky rozhovorov s predstaviteľmi Rumunskej národnej strany, resp. východogrécko- a gréckokatolíckych rumunských cirkví aj pri riešení problémov ostatných národností v štáte. Bezpochyby mu prišiel vhod opakovaný pokus SNS nadviazať kontakty, ako aj približovanie sa Slovenskej ľudovej strany, ktorá sa v roku 1913 pod vedením Andreja Hlinku osamostatnila. Pre Tiszovu politiku národnostného paktu však zostali predmetom záujmu a partnerom číslo jeden uhorská a sedmohradská Rumunská národná strana a gréckovýchodná cirkev.[61]

Tisza však žiadal od Slovákov za výučbu v materinskom jazyku a za zaručenie iných čiastkových práv na používanie jazyka to isté, čo žiadal od vedenia Rumunskej národnej strany. V prípade dohody by malo národnostné hnutie uzatvárajúce pakt *„v nejakej vhodnej forme vyhlásiť, že toto navrhnuté riešenie prijíma ako konečné, vcelku uspokojivé trvalé riešenie národnostnej otázky, bez výhrad sa mu prispôsobí, vzdá sa tej časti svojho programu, ktorá prekračuje rámec dohody, a svoju činnosť sústredí na kontrolu plnenia dohôd...“*[62] Tento prístup sa však napriek rozšíreniu výučby v materinskom jazyku, ktoré bolo nariadené v júni 1914, nemohol stať ani v prípade, že by do udalostí nebola zasiahla prvá svetová vojna, základom pre riešenie rumunskej či slovenskej otázky.[63]

Tisza pravdepodobne jasne videl, že čiastkové ústupky v hornouhorskej slovenskej politike by mohli byť iba povrchným riešením. Preto sa na jeseň roku 1913 Lajos Steier pokúsil formulovať východiská národnostnopolitickej praxe založenej na pozitívnych opatreniach a podrobne rozpracoval svoj starší plán na riešenie slovenskej otázky. Na nové ťažiská hornouhorskej politiky pri budovaní hospodárstva poukazovalo to, že Tisza touto úlohou poveril ministra pôdohospodárstva Imre Ghillányiho. Ghillányi v spolupráci s oravským županom Istvánom Szinnyeim-Merseom a trenčianskym županom Gyulom Szalavszkým už koncom októbra 1913 vypracoval návrh šesťbodového programu. Návrh za najdôležitejšie praktické kroky označil úlohu zintenzívňovať aktivitu osvetových

[60]KEMÉNY G. G.: Iratok..., zv. VI., c. d., s. 137–139. V súvislosti s národnostnými rokovaniami v rokoch 1913–1914 pozri ešte VERMES GÁBOR: Tisza István. Budapest 1994, s. 232–233.

[61]Memorandum s výpočtom neprávostí, ktoré boli Slovákom spôsobené na poli kultúry, chcelo vedenie SNS odovzdať ministerskému predsedovi a kráľovi. Kópiu listu Pavla Mudroňa Tiszovi môžeme nájsť v Dulovej pozostalosti: SNA, Poz. Matúš a Dulu 9. IV. b. 2. Nachádza sa tam aj „Mudroň és társai kérelme Ferenc Józsefhez a nemzetiségi törvény végrehajtása iránt“ („Žiadosť Mudroňa a jeho druhov adresovaná Františkovi Jozefovi o realizáciu národnostného zákona“).

[62]REZsL, Tisza-iratok (Tiszove spisy), XIV. b.

[63]Gróf Tisza István összes munkái. Levelek, táviratok. V (Zobrané spisy grófa Istvána Tiszu. Listy, telegramy. V). Budapest 1932, s. 146.

spolkov (FEMKE, Uhorského slovenského osvetového spolku atď.), zasadiť kultúrnu prácu s národným duchom na spoločenskú bázu, zakladať hospodárske združenia, mládežnícke spolky (pod dôveryhodným vedením), zvýšiť kontrolu slovenských finančných ústavov a obmedziť ich činnosť, zakladať hospodárske školy, výraznejšie ovplyvňovať národnostnú tlač, ako aj zladiť činnosť hornouhorskej pobočky ministerstva pôdohospodárstva v Žiline s celou akciou.[64]

Tieto úlohy ďalej upresňovali Szalavszkého listy adresované Tiszovi. Trenčiansky župan okrem už uvedených bodov pokladal napríklad za potrebné nadviazať kontakty a rokovať aj s vedúcimi predstaviteľmi národnostnej politiky.[65]

Prípravy na akciu by si boli vyžiadali zlepšiť aj kvalifikovanosť župného aparátu a verejnej správy. Aj podľa Ghillányiho závisel úspech plánu predovšetkým od tohto faktora: *„Je prirodzené, že bez bezchybnej verejnej správy, ktorá si dôsledne plní svoje úlohy a je neustále v kontakte s ľudom (...) by bol výsledok tejto malej akcie veľmi pochybný, no ruka v ruke s dobrou verejnou správou sa môžu podľa môjho presvedčenia dosiahnuť pekné výsledky.*"[66]

Župný aparát však nebol schopný realizovať túto modifikovanú národnostnopolitickú koncepciu. Ako to signalizujú napr. hlásenia nitrianskeho župana a predsedu FEMKE Istvána Craussa alebo národnostnopolitické správy v liptovských či spišských provládnych župných novinách, župný aparát bol najsilnejšou oporou dôslednej jazykovo-kultúrnej maďarizácie v slovenských regiónoch a ako taký bol skutočne neschopný riadiť pozitívne spoločenské a hospodárske akcie, ktoré sa mali realizovať v slovenskom prostredí.

Pravidelné návštevy v obciach, ktoré vyžadoval Tisza, nemohli nahradiť chýbajúcu priamu verejnú správu fungujúcu v jazyku ľudu. Administratívne direktívy o kontrole národnostných hnutí nemohli priniesť nijakú zmenu ani v prípade, že sa na zodpovednosť brali podžupani. Napríklad liptovský župan Móric Palugyai pripísal fakt, že „sa národnostné idey bleskovo šíria aj medzi ľudom", „miernej kontrole zo strany orgánov verejnej správy"[67], na čo bola potrebná veľká dávka naivity a úplné nepochopenie slovenského hnutia.

Do Tiszovej hornouhorskej akcie sa pokúsili zapojiť aj osvetové spolky, ktoré sa v slovenských župách opierali o maďarskú majetnú vrstvu a úradníkov. Spolky boli v národnostných otázkach o niečo informovanejšie než župný aparát, no boli omnoho predpojatejšie a menej organizované. Najmä FEMKE, ktorú riadil nitriansky župan István Crauss, sa pokúšala vyrukovať s konkrétnymi návrhmi. Návrh spolku z 31. januára 1914 adresovaný Tiszovi vychádzal z domnienky, že „národnostná otázka v Hornom Uhorsku je najmä existenčnou otázkou".[68] Podľa craussovcov stratila už prekonaná

[64] Memorandum Lajosa Steiera ako východisko pre plánovanú rozsiahlu hornouhorskú akciu spomína na základe Steierovho životopisu GLATZ, FERENC: A „tót" kérdés és Steier Lajos (Slovenská otázka a Lajos Steier). In: Törtnénetíró és politika. Szekfű, Steier, Thim és Miskolczy nemzetről és államról (Historik a politika. Szekfű, Steier, Thim a Miskolczy o národe a štáte). Budapest 1980, s. 27. Porov. ďalej PÖLÖSKEI, FERENC: Tisza István nemzetiségi politikája az első világháború előtt (Národnostná politika Istvána Tiszu pred prvou svetovou vojnou). Századok 1970, č. 1, s. 12. Návrh, ktorý pripravili Ghillányi a Szalavszky, sa nachádza aj medzi Tiszovými spismi, REZsL, V. 18.

[65] Tamže.

[66] Tamže.

[67] Tamže.

[68] Tamže.

„panslavistická idea" príťažlivosť, namiesto nej sa do centra slovenských národnostných úsilí dostáva čoraz silnejšia idea česko-slovenskej jednoty.

Podľa vedenia FEMKE bolo tajomstvom rastúceho vplyvu idey česko-slovenskej jednoty to, že *„kým sa úrady a predstavitelia uhorského štátu pokúšajú prostredníctvom autority uhorského štátu a jeho oficiálneho jazyka ochrániť im zverené slovenské obyvateľstvo pred buričmi iba rečami, zatiaľ apoštolovia národnostnej idey propagujú pravdu česko-slovenskej jednoty nielen slovom a sľubmi, ale aj činmi. Ľudu, ktorý trie núdzu a hladuje, neponúkajú povzbudenie, ale chlieb a zamestnanie."*[69] Podľa návrhu FEMKE by riešením mohla byť štátna podpora hornouhorského domáckeho priemyslu, a to prostredníctvom vytvorenia združení domáckeho priemyslu, hospodárskych a priemyselných odborných škôl, pričom FEMKE pripravila presný výkaz domáckeho priemyslu. Napriek krachu predchádzajúcej maďarizačnej národnostnopolitickej praxe kládli spolok, ako aj župan Szalavszky vo svojich koncepciách, ktoré v jednej-dvoch súvislostiach môžeme označiť za nové, dôraz na násilné presadzovanie maďarizácie: *„Prvoradou politickou a spoločenskou úlohou je emocionálne získať národnosti a jazykovo ich pomaďarčiť, na čom sa musia rovnakou mierou spolupodieľať štát aj spoločnosť."*[70] Slovenská politická verejná mienka, ktorá program FEMKE pokladala za dôkaz nemennosti maďarizačných úmyslov, akciu v plnej miere odmietla.

Do tohto Tiszom iniciovaného programu sa v predvojnových rokoch snažil zapojiť aj Uhorsko-krajinský slovenský vzdelávací spolok. Spolok ďalej zintenzívnil svoju slovenskú vydavateľskú činnosť, no imponujúci rad čísiel sotva mohol pred vládnymi orgánmi zakryť neúspech spolku, keďže jeho činnosť zostávala bez ohlasov.[71]

V apríli 1914 sa za účasti hornouhorských županov konala v Budapešti „slovenská konferencia", ktorá mala dôverný charakter a ktorej predsedal Tisza. Na konferencii sa rokovalo o Ghillányiho a Szalavszkého návrhu, no na jeho realizáciu už kvôli vypuknutiu prvej svetovej vojny nezostal čas.[72] Pobočka ministerstva pôdohospodárstva v Žiline okrem toho, že oproti predchádzajúcim rokom rozšírila svoju organizačnú a sprostredkovateľskú činnosť, na jar 1914 podporila významnými štátnymi dotáciami spolky gazdov z tých žúp, ktoré patrili do jej kompetencie. Na jar 1914 vznikla aj pobočka v Prešove, pričom do jej pôsobnosti patrili Spišská, Šarišská, Abovsko-Turnianska a Gemersko-malohontská župa.

Vďaka osobnej iniciatíve Tiszu sa do programu hornouhorskej spoločenskej akcie dostala aj otázka emigrácie, ale v súvislosti so zakladaním spoločenských protiemigračných výborov vznikli meritórne iniciatívy iba v Trenčianskej župe.[73] No aj v nej prevládalo všeobecné presvedčenie, že bez politiky intenzívneho rozvoja priemyslu nemôže nijaká spoločenská akcia priniesť želaný výsledok a vysťahovalectvo zabrzdiť.[74]

---

[69] Tamže.

[70] Tamže.

[71] ŠOBA Bytča, Poslanie Uhorsko-krajinského slovenského vzdelávacieho spolku, Turčianska župa, županské dôv. spisy. 983. 1918.

[72] PÖLÖSKEI, FERENC: Tisza István, c. d., s. 19–23.

[73] A társadalom közreműködése a kivándorlás ügyeinek intézésénél (Spolupráca spoločnosti pri riešení otázok vysťahovalectva). Rokovanie a výsledky odbornej konferencie, ktorá sa konala 5., 6. a 7. marca 1914. Budapest 1914 (Spisy vysťahovaleckej rady I.), 3–4.

[74] Tamže. Treba vyzdvihnúť najmä prejav zástupcu Jenő Gaála, ktorý podčiarkol, že „štát je štátom rovnako pre všetky národnosti". Z toho dôvodu možno využitie vysťahovalectva na podporu pomaďarčovania akceptovať nanajvýš ako spoločenskú akciu. Tamže, s. 43.

Na tomto mieste iba stručne poukážeme na to, že Tisza v rokoch prvej svetovej vojny nepretržite sledoval slovenskú otázku. Vodca slovenskej strany Matúš Dula zaslal Tiszovi list, v ktorom ho žiadal, aby sa po vypuknutí vojny zastavila realizácia protinárodnostných opatrení. Tisza v auguste 1914 prijal predsedu SNS a na slovenské sťažnosti dal takmer plne pozitívnu odpoveď.[75] Je však príznačné, že neskôr sa snažil stretnutiam s Dulom a riešeniu problémov prostredníctvom neho vyhýbať, čím chcel predísť zdaniu, že podobne ako s rumunským vodcom pravidelne rokuje aj s predsedom slovenskej strany. Tisza sa neveľmi tajil tým, že preňho znamená skutočný problém rumunská otázka, keďže všetky ostatné národnostné problémy chcel riešiť aplikáciou rumunskej dohody.

Počas prvej svetovej vojny v období druhej Tiszovej vlády bola najvýznamnejšou slovenskou iniciatívou akcia lučeneckého advokáta Ľudovíta Bazovského. Bazovský, ktorý bol od ostatných slovenských politických skupín značne izolovaný, doplnil – pravdepodobne s tichým súhlasom turčianskosvätomartinských politikov – už spomínané predvojnové slovenské kultúrne žiadosti o jazykovo-národnostné požiadavky, ktoré sa mali uplatniť vo verejnej správe a justícii. Bazovský vo svojich memorandách okrem iného žiadal, aby v štátnych úradoch slovenských regiónov boli zamestnaní „schopní jedinci slovenskej národnosti", aby pomer slovenských poslancov v sneme zodpovedal pomeru slovenského obyvateľstva v Uhorsku, aby boli v nitrianskom, banskobystrickom a spišskom biskupstve vymenovaní pomocní biskupi slovenskej národnosti, a vo všeobecnosti ochranu záujmov slovenskej národnosti v katolíckych župách, ďalej zavedenie pôvodných názvov miest a zastavenie národnostných perzekúcií.[76] Tisza viackrát prijal Bazovského – keďže rokovania s Bazovským ho ochránili od rokovaní so SNS –, no ani vo svojich novších ústupkoch nebol ochotný akceptovať všetky práva, ktoré národnostiam zaručoval národnostný zákon. Najmä to zapríčinilo fak, že Bazovského akcia zostala napokon nedokončená a nezrodila sa ani dohoda so Slovákmi, ktorú v auguste 1915 pripravoval hornouhorský vládny komisár Lajos Kürthy.[77]

Z dôvodu deklarovanej pasivity slovenského politického hnutia v auguste roku 1914 sa Tisza musel uspokojiť s policajne-špionážnymi akciami, využitím korupcie a vnútorných rozporov slovenského hnutia, pričom sa týmito prostriedkami realizovali aj celkom rozsiahle pokusy. Napr. vláda sa v rámci dôkladne premyslenej tlačovej akcie pokúsila potlačiť vplyv emigračného česko-slovenského hnutia medzi Slovákmi tak, že využila protičeský postoj po dlhé desaťročia najvplyvnejšieho ideológa slovenského národného hnutia S. H. Vajanského, ktorý sa vo svojom vyhlásení od tohto hnutia dištancoval.[78]

[75]Pramene výmeny listov medzi Dulom a Tiszom: Tiszove spisy, REZsL XIV. 31. VII 21. 361. – ALU MS C 53 – Poz. M. Dulu 9. IV. b. Spisy predsedu SNS, ktoré po vypuknutí vojny adresoval ministerskému predsedovi, publikuje KEMÉNY G. G.: Iratok..., zv. VII., c. d., rukopis, s. 158–174.

[76]Návrh memoranda, ktoré bolo pripravené na jar 1915 pri príležitosti Bazovského akcie, pozri SNA, Bratislava, Poz. M. Dulu. V roku 1931 sa viedla o akcii na stránkach Slovenského denníka publicistická diskusia medzi Ivanom Houdkom a Ľudovítom Bazovským.

[77]HRONSKÝ, MARIÁN: Slovensko za prvej svetovej vojny a vznik československého štátu 1918. HČ (27) 1979, č. 2, s. 237–238, 251.

[78]*„Dozvedel som sa po dlhšom čase, že v kijevskom »Čechoslovanu« 28. septembra 1914 bolo uverejnené uzavretie akéhosi »česko-slovenského poverenictva«, aby v páde »šťastnej« vojny boly Slovákmi obývané stolice pripojené k československému kráľovstvu, a tak Slováci darovaní Čechom. Na takého absurdné bláznovstvo nebolo by hodno ani reflektovať, lebo niet takého slovenského človeka, ktorý by zrádzajúc svoje dal sa ako nejaká vec predávať a kupovať, a niet*

Na 20. augusta 1916 bola naplánovaná reprezentatívna návšteva slovenskej delegácie u Tiszu, no turčianskosvätomartinskí konzervatívci, ktorí akciu podporovali, zostali v menšine. Vládna moc okrem toho využila ochotu syna bývalého predsedu SNS Jána Mudroňa a opäť sa pokúsila založiť umiernenú slovenskú stranu. No vo vojnových rokoch spolupracovali slovenské politické skupiny napriek svojej politickej pasivite čoraz organizovanejšie a po rozmachu česko-slovenskej orientácie všetky podobné pokusy zmarili.[79]

Nie je náhodné, že v prvom poldruhadesaťročí tohto storočia nedošlo medzi uhorskou vládou a slovenskými opozičnými poslancami ani k jednému pokusu o zblíženie. Neúspech pokusov o volebný pakt v roku 1910 v skutočnosti nemohol nikoho prekvapiť. Je pochopiteľné, že skromný rámec dohody, ako sa ukázal najmä pri Tiszových rumunských rokovaniach, podnietil slovenských politikov, ktorí sa v dôsledku dlhotrvajúceho neúspechu národnostných aktivít nevyhnutne radikalizovali, na nové korekcie svojich predstáv. Vo svojich kombináciách sa okrem požiadaviek hľadať kompromis – do roku 1914 to bolo charakteristické aj pre politiku SNS — a vnútorne federalizovať štát čoraz častejšie približovali ku koncepcii československej jednoty, resp. sa čiastočne alebo úplne stotožňovali s ideami československého hnutia. Alternatíva riešenia slovenskej otázky mimo rámca uhorského štátu sa však do roku 1914 objavovala v opozičnej národnostnej tlači skôr ako vízia demonštrujúca zatrpknutosť a nie ako prepracovaná, reálna, aktuálna koncepcia. Verne to odzrkadľuje bombastické heslo budapeštianskeho opozičného *Slovenského týždenníka* z roku 1913: „Pred uhorským Heródotom – do českého Egypta."[80]

Tradičný slovenský politický program budovaný na požiadavke národnej územnej autonómie, ktorý bol meradlom a kompasom slovenských koncepcií v období dualizmu, bol nerealizovateľný, a to jednak kvôli už spomínaným vnútorným problémom národného vývinu a jednak najmä preto, že do roku 1918 ho Maďari jednoznačne odmietali.

Potreba prepracovať alebo aspoň aktualizovať tradičný národný program postavila politicky aktívne slovenské organizácie pred novú situáciu. Namiesto idealistickej slovanskej národnej idey o politike pasivity na konci storočia sa aj v slovenských regiónoch stala hlavnou náplňou národných úsilí „mravčia práca" na poli hospodárstva a kultúry.

Pre rýchlo sa diferencujúci slovenský politický život bola SNS so svojím konzervatívnym martinským vedením a autoritou rusofilského ideológa Svetozára Hurbana Vajanského čoraz väčším balvanom. Spoločenstvá združené vôkol Ľudovej strany vedenej Andrejom Hlinkom, Ferdinandom Jurigom a Floriánom Tománkom, alebo okolo meštiansko-liberálnych a meštiansko-radikálnych redakcií (*Hlas, Dom a škola, Prúdy, Slo-*

---

slovenského človeka, ktorý by odstúpiac od prastarých zásad slovenských patriotov, ktorí nesčíselne ráz v svojich inkunabulách pred krajinou i kráľom osvedčili vernosť k svojej vlasti, chcel by ísť po ceste illegálnej a protivlastneckej." Vajanského rukopis pôvodne v maďarčine sa nachádza v Tiszových spisoch. REZsL IV. 16. 92. Vyhlásenie po slovensky pozri SVETOZÁR HURBAN VAJANSKÝ: Osvedčenie. Národnie noviny 17. júl 1915.

[79]HRONSKÝ, M: Slovensko za prvej svetovej vojny, c. d., s. 251. – ŠROBÁR, VAVRO: Pamäti z vojny a väzenia 1914–1918. Praha 1922, s. 79–90.

[80]HODŽA, MILAN: Národnostná politika a volebné právo. Marginálne poznámky ku smierovačkám. Naša zastava 3. marec 1911. Článok vyšiel v marcových číslach periodík Kelet Népe, Srpstvo, Romanul a Tribuna.

venský denník, atď.), hlásajúcich myšlienku československej vzájomnosti, neskôr ideu jednotného československého národa, vybudovali čoraz viac regionálnych centier: slovenské finančné ústavy, odborné družstvá a čitateľské spolky v Skalici, Novom Meste nad Váhom, Trnave, Ružomberku, Liptovskom Svätom Mikuláši a Zvolene vytvorili bázu, na základe ktorej sa doteraz priateľské skupiny inteligencie mohli stať slovenskými národnými centrami so širším dosahom.

Výrazná a kontinuálna vnútorná diferenciácia – spočiatku síce vyplývala skôr z osobných konfliktov ako z vedomej deľby práce – súčasne umožnila nadviazať kontakt aj so sedliackou vrstvou, ktorá sa stala vnímavou voči ochrane a reprezentácii záujmov. Zároveň sa pokúsila vytvoriť pružnejší organizačný rámec, ktorý by bol schopný potlačiť nemilosrdný smer uhorskej vládnej, respektíve župnej národnostnej politiky.

Napokon aj Slovenská národná strana, ktorá sa reorganizovala podľa vzoru Snemovej národnostnej strany, zdôrazňovala význam československej vzájomnosti. Poslanci Slovenskej ľudovej strany Juriga a Skyčák, najmä v prvých dvoch rokoch druhej vlády Istvána Tiszu, však presadzovali spoluprácu s vládou. Je však pravda, že myšlienka spolupráce s uhorskou vládou mala významné miesto aj v postojoch predsedov Slovenskej národnej strany Pavla Mudroňa a Matúša Dulu, ktorý Mudroňa vystriedal v roku 1914.[81]

V prvom desaťročí 20. storočia bol najzávažnejším problémom slovenského národného vývinu nepriaznivý demografický vývoj, ktorý bol dôsledkom razantnej maďarizácie, emigrácie do Ameriky a vnútornej migrácie. Výrazne znížená pôrodnosť zapríčinená týmito tromi faktormi, resp. emigrácia v najviac postihnutých župách spôsobili, že v prvom desaťročí tohto storočia klesol absolútny a pomerný počet slovenského obyvateľstva. Uhorská vládna politika, ktorá so zvýšeným záujmom sledovala asimilačné pohyby, ako aj dobová štatistická literatúra skúmajúca proces pomaďarčovania z viacerých hľadísk vysvetľovali postupné zosilnenie asimilácie v 19. storočí najmä relatívnym preľudnením nemaďarských regiónov a geografickými a s nimi súvisiacimi hospodárskymi podmienkami života národností v periférnych, zväčša hornatých oblastiach. Agrárna kríza a nedostatok pracovných príležitostí, vyplývajúci z nerovnomernej industrializácie, postihli v prvom rade národnostné periférie hospodáriace v macošských podmienkach. Vari najviac boli postihnuté severozápadná a severovýchodná časť slovenského regiónu: Orava, Trenčín, Spiš, Šariš, ako aj susedné župy – Zemplínska, Abovsko-Turnianska a Užská – so zmiešaným slovensko-maďarským obyvateľstvom. Posledné štyri župy boli v poradí druhou oblasťou krajiny, ktorá bola najviac postihnutá vysťahovalectvom. Z týchto štyroch žúp sa v prvom poldruhadesaťročí nášho storočia vysťahovalo do Ameriky vyše 200 tisíc ľudí, pričom do rodiska sa vrátil iba každý tretí.[82]

Azda práve z tohto hľadiska možno uhorské vlády odsúdiť za protinárodnostné správanie. Keďže vlády striedajúce sa na začiatku storočia videli, že z krajiny vo väčšej miere než Maďari odchádzajú najmä Slováci, Rusíni, menej Rumuni, dlhý čas sa ani nepokúsili zabrániť hromadnej emigrácii. Predseda uhorskej vlády argumentoval v roku 1903 napríklad takto: *„Rozmnožovacia schopnosť Slovákov je veľmi vysoká, ani u Rusínov nie je malá. Keby sme za takýchto podmienok zamedzili vysťahovalectvo, politicky by to spô-*

[81]O Hodžovi pozri ZUBEREC, VLADIMÍR: Le rôle de Milan Hodža dans la politique burgeoise slovaque avant la première guerre mondiale (1900–1914). Studia Historica Slovaca (10) 1978, s. 87–111.

[82]GLETTLER, MONIKA: Pittsburgh-Wien-Budapest, c. d., s. 337–338, 343–351.

sobilo, že by sa v porovnaní s národnosťami – v ich prospech — znížil pomer Maďarov."[83] Aj István Tisza si uvedomil omyl tejto krátkozrakej a nacionalistickej emigračnej politiky až okolo roku 1910. Po nástupe svojej druhej vlády sa pokúsil zmierniť hromadnú emigráciu iniciovaním širokej spoločenskej akcie.

Často pertraktovanou problematikou pri hodnotení dobovej asimilácie je spoločenský vplyv maďarizačnej politiky. Slováci odsudzovali najmä tie nariadenia Lex Apponyi, ktoré zaviedli štátny jazyk – maďarčinu – nielen ako predmet, ale aj ako vyučovací jazyk v školách, kde sa ešte vyučovalo po slovensky. Intenzívna výučba maďarčiny v šiestich ročníkoch základných škôl zhoršovala úroveň výučby ostatných predmetov. Výučba maďarčiny zapríčinila, že sa spomalilo šírenie slovenskej kultúry a výrazne sa pomaďarčila inteligencia. Podľa oficiálnej štatistiky z roku 1910 patrilo v rámci takmer dvojmiliónovej slovenskej society k inteligencii so slovenským materinským jazykom spolu 3 304 osôb.[84]

Maďarská strana sa pokúšala ospravedlniť maďarizačnú školskú politiku niekoľkými argumentmi. Jenő Rákosi, napríklad, v korešpondencii s redaktorom martinských periodík Národnie noviny a Slovenské pohľady Jozefom Škultétym, ktorý sa úplne neuzatváral pred maďarským kultúrnym životom, zdôraznil, že znalosť maďarčiny ako štátneho jazyka je jedinou možnou cestou uplatnenia sa slovenských talentov. Nesporne však prevažovali názory, ktoré za konečný cieľ, najhlbší zmysel školskej politiky pokladali pomaďarčovanie. Táto koncepcia však bola pre slovenských a vo všeobecnosti národnostných politikov neprijateľná.[85]

Násilná školská politika, ktorá mala urýchliť maďarizačný proces, napokon takmer v plnej miere priniesla opačné výsledky. Materské školy a školy na jazykovej hranici, ktoré boli založené s cieľom pomaďarčovať, sa ukázali ako nedostatočné opatrenie. Školy pracovali totiž izolovane, lebo úloha naučiť maďarčinu bola nad sily maďarských učiteľov a učiteliek, ktorí nehovorili alebo sotva hovorili jazykom ľudu. Tieto snaženia boli vhodné iba na to, aby sa pomaďarčovanie, ktoré sa pred svetovou vojnou urýchlilo, mohlo označiť ako proces „násilnej maďarizácie".

Aj slovenskí vrstovníci cítili, že ochota Istvána Tiszu rokovať, zmeny na Balkáne a zomknutie uhorských vnútropolitických demokratických síl môžu skôr či neskôr viesť aj v praxi národnostnej politiky k pozitívnemu obratu. Preto neprekvapuje, že Hodža mohol v januári 1914 sebavedome vystaviť pomaďarčovaniu „úmrtné vysvedčenie": „Koho Maďari do vlaňajška nepomaďarčili, toho už jakživ nepomaďarčia. Nepomaďarčia, len do krajnosti roztrpčia... Rozumný maďarský štátnik musí vidieť, že si na hraniciach Rumunov, Juhoslovanov, Slovákov len tak udrží v citovej patričnosti k Uhorsku, ak k vôli ničomu nebudú museť behať za hranicu, k rodnému bratovi."[86] Pamätáme sa, že emigrant Kossuth, ktorý nesúhlasil s politikou rakúsko-uhorského vyrovnania, už v roku 1870 zdôrazňoval, že z hľadiska integrity štátu majú veľký význam vzťahy medzi uhorskými

[83]SNA Bratislava, 2570. rez. 1903. Spisy ministerského predsedníctva Uhorské kráľovské MV 8.

[84]Magyar Statistikai Közlemények (Uhorské štatistické vestníky). Új sorozat, 56, 64.

[85]Maďarská korešpondencia Jenő Rákosiho a Jozefa Škultétyho sa nachádza v Škultétyho pozostalosti, ALU MS, Martin. Listy v slovenskom preklade uverejnil CHMEL. RUDOLF: Literárne vzťahy slovensko-maďarské. Dokumenty z 19. a zo začiatku 20. storočia. Martin 1973, s. 261–264.

[86]*Hodža, Milan*: Pohnime sa za slovenskú školu. Slovenský týždenník (11) 1914, č. 2.

národnosťami a v susedstve žijúcimi bratskými národmi. Upozornenie Milana Hodžu z roku 1914 poukázalo práve na dôsledky toho, že Kossuthovmu varovaniu sa nevenovala patričná pozornosť.[87]

Hornouhorská národnostná politika Istvána Tiszu bola teda omnoho protirečivejšia než jeho počínanie v rumunskej otázke. Tisza sa síce celkom nedištancoval od rokovaní s vedením SNS, no vždy sa snažil využiť konflikty vo vnútri strany, respektíve zúročiť umiernenejšie stanovisko a ochotu robiť kompromisy zo strany niektorých predstaviteľov Slovenskej ľudovej strany (Skyčák, Juriga). Z tohto dôvodu sa mohol v roku 1914 vo volebnom okrese Bobrov uskutočniť nebývalý obchod: Skyčák sa vzdal mandátu v prospech Ghillányiho zo Strany práce, ako odplatu zasa ministerský predseda veľmi chápavo pristupoval ku Skyčákovým obchodným a literárnym aktivitám.[88] Tiszova hornouhorská politika budujúca na tichých a tajných paktoch a osobných dohodách však ani počas vojnových rokov nedosiahla svoj cieľ: nepodarilo sa jej dosiahnuť izoláciu česko-slovenského hnutia, ktoré v emigrácii už nadobúdalo štátoprávne dimenzie a živilo ambície založiť štát, respektíve docieliť to, aby sa opozičné slovenské hnutie v Uhorsku dištancovalo od Masarykovho hnutia.

Maďarskí občianski radikáli a slovenská otázka

Prehľad uhorskej národnostnej politiky v slovenskej otázke by bol nedostatočný, keby sme sa nevenovali postojom občianskej radikálnej skupiny, ktorú viedol Oszkár Jászi. Na to, aby sme mohli hodnoverne predstaviť diferenciačný proces, ktorý – najmä pod vplyvom snáh o československú jednotu – nesporne prebehol v radoch hornouhorských, resp. slovenskou otázkou sa zaoberajúcich publicistov, politikov, spoločenských vedcov, by bola potrebná samostatná analýza. V tieni už spomínanej modifikovanej vládnej slovenskej politiky sa aj v župných periodikách slovenských regiónov ozývali hlasy a skupiny, ktoré nepokladali národnostné zmierenie iba za taktický manéver, ale za minimálnu podmienku potrebnú pre riešenie tejto otázky.

Za cestu k „národnostnému mieru" pokladali najmä jednoznačné vyriešenie otázky výučby v materinskom jazyku, zavedenie všeobecného volebného práva a práva na používanie národnostných jazykov. V periodiku *Vágújhelyi Lapok* vychádzali okrem Jásziho článkov s národnostnopolitickou tematikou napríklad aj články maďarskej inteligencie z Nitrianskej župy, ktoré zdôrazňovali škodlivosť násilnej maďarizácie a naliehali, aby sa

[87] POTEMRA, M.: K vývinu slovenskej politiky, c. d., s. 101.

[88] O tom a o úlohe v národnostnej skupine, ktorá vznikla okolo následníka trónu Františka Ferdinanda, pozri ZUBEREC, VLADIMÍR: Milan Hodža. (1. 2. 1878 – 27. 6. 1994). HČ (38) 1990. č. 6, s. 773.

do praxe zaviedla konštruktívna národnostná politika založená na uznaní jazykových práv nemaďarských národov. V podobnom duchu sa venovala slovenskej otázke aj iná miestna tlač, ako napr. *Trencséni Lapok*, *Nyitrai Lapok* alebo *Felvidék*, ktorý vychádzal v Liptovskom Svätom Mikuláši.

Aj opozičná slovenská tlač z centrálnej uhorskej tlače tlač často preberala zmierlivé alebo triezve články (Pesti Napló, Hétfői Posta, Déli Hírlap atď.). Napriek tomu – a ak v súvislosti s národnostnou otázkou pokladáme za smerodajnú konzekventnosť racionálneho stanoviska, potom plným právom – pokladal slovenský politický tábor z maďarskej strany za objektívneho a odborne erudovaného pozorovateľa a zároveň potenciálneho maďarského partnera pre politickú spoluprácu okruh tvorcov zoskupených okolo časopisu Huszadik Század, resp. Világ, ktorý bol založený v roku 1910, a predovšetkým, prirodzene, Oszkára Jásziho. Isto tu zohrali svoju úlohu aj Jásziho osobné kontakty. Jászi spomedzi budapeštianskych slovenských redaktorov a politikov nadviazal viac-menej pravidelnú spoluprácu s Milanom Hodžom a Antonom Štefánkom, no skontaktoval sa aj s Vavrom Šrobárom, ktorý bol vedúcim predstaviteľom ružomberskej česko-slovensky orientovanej skupiny, a dokonca aj so slovenským konzervatívnym centrom v Turčianskom Svätom Martine.[89]

V utváraní vzťahov však viackrát viedlo k vážnym nedorozumeniam rozdielne hodnotenie Justhovej opozície, ako aj Jásziho kritika národnostného volebného paktu v rokoch 1910–1914. Zrod Občianskej radikálnej strany v roku 1914 pokladalo každé slovenské politické zoskupenie za pozitívny vývin aj napriek tomu, že Ján Mudroň, ktorý bol zvolený do vedenia strany, pokladal z taktických dôvodov za potrebné, aby to istý čas zostalo v úzadí. To, že nová strana si osvojila Jásziho predstavy o riešení národnostnej otázky, pokladali z hľadiska vzťahov za mimoriadne dôležitý moment. Pravda je však aj to, že slovenskí vedúci predstavitelia v Budapešti Štefánek a Hodža v druhom desaťročí 20. storočia viackrát vyjadrili pochybnosti o úprimnosti Jásziho národnostnej koncepcie. Po roku 1910 sa názory Jásziho a Hodžu rozchádzali najmä v otázke možnosti demokratickej spolupráce s ostatnými uhorskými politickými stranami.[90]

Po vypuknutí svetovej vojny boli národnostné problémy zdanlivo vytesnené do úzadia a Jászi mal dostatok príležitostí presvedčiť sa, že v novej situácii nadobudol komplex národnostných otázok nové dimenzie a že ich vnútorné riešenie závisí od výsledku vojny. Jeho správy, osobné zážitky zasielané zo srbského frontu Róbertovi Braunovi, ako aj korešpondencia s predsedom SNS Matúšom Dulom v roku 1915, to všetko signalizovalo, že v slovenských politických stranách boli z vedúcich postov postupne vytesnení prívrženci rokovania s uhorskou vládou, resp. že korigovali svoje predchádzajúce stanoviská. Dula síce vyjadril porozumenie Jásziho optimistickej domnienke – podľa ktorej bude skôr či neskôr šovinistická nacionalistická reakcia porazená a Maďari, ako aj progresívne

[89]SZARKA, LÁSZLÓ: Jászi Oszkár szlovák kapcsolatai 1918 végéig (Slovenské kontakty Oszkára Jásziho do konca roku 1918). Századok 1985, č. 5–6, s. 1168–1194.

[90]Milan Hodža sa najmä ako snemový poslanec (1905–1910) viackrát pokúsil otvoriť smerom k opozícii, a to v sneme i mimo neho. Vážne nádeje prechovával smerom k Áchimovej roľníckej strane, udržiaval osobné kontakty so sociálnymi demokratmi, no dúfal aj v úspech nezávislých straníckych skupín združených okolo Justha a Gábora Ugrona, ktoré sa usilovali o národnostné zmierenie. Pozri HODŽA, MILAN: Középeurópa országútján (Na cestách Strednej Európy). Bratislava-Pozsony 1938, s. 103–104, 116–119, 126–127, 134–135.

sily národností budú spolupracovať v dôvernejšom vzťahu –, no dôraz položil na negatívne udalosti: „Na mňa a mojich druhov skľučujúco, (a) bolestne pôsobí iba to, že sme sa sklamali v nádejach vkladaných do výsledku krvavého boja, ktorý s rovnakým odušev nením a hrdinstvom viedli v záujme ochrany nášho domova synovia národností, ako aj synovia Maďarov. (...) *Šovinistické šialenstvo vyvolalo také rozsiahle zatrpknutie, a to nielen v radoch slovenskej inteligencie, ale najmä v širokých vrstvách nášho ľudu, že iba Pánboh vie, kedy sa tieto rany zahoja. (...) Nemôžem za to, no ja pokladám našu situáciu za veľmi temnú, bezvýchodiskovú.*"[91] (Zdôraznenie L. Sz.)

Tieto výhrady zohrali významnú úlohu najmä ku koncu vojny v neľútostnej slovenskej kritike spojenectva Mihályа Károlyiho a Jásziho. V slovenskej politickej verejnej mienke už v roku 1914 vyvolala jednoznačne negatívny ohlas Károlyiho slovanská politika, jeho ruské plány a v súvislosti so slovenskou emigráciou aj nejasnosti okolo jeho okružnej cesty po Amerike.[92]

Úprimnosť a hĺbku Károlyiho korekcií vlastných politických názorov spochybňovali rovnako turčianskosvätomartinské Národnie noviny, ako aj budapeštiansky Slovenský denník redigovaný Štefánkom. Slovenský denník počas svojej päťapolročnej existencie až do roku 1915, keď bol zakázaný, čoraz jednoznačnejšie propagoval realizáciu programu česko-slovenskej jednoty. Nie je náhodné, že Anton Štefánek, ktorý sa pred policajným prenasledovaním presídlil do Prahy, dospel v októbri 1917 k presvedčeniu, že nadišiel čas, aby okrem Andrássyho a Károlyiho označil aj časopis Huszadik Század a samotného Jásziho za societu, ktorej úlohou je zakryť skutočnú tvár uhorskej antidemokratickej politiky.[93]

Na tento útok odpovedal v časopise Huszadik Század Róbert Braun, ktorý vo svojej obrane Jásziho okrem iného kategoricky prízvukoval: „*Možno netreba priveľmi zdôrazňovať, že ak isté české periodikum bojuje iba proti cudziemu nacionalizmu, no proti českému nikdy, nejde o nič iné, ako o posilňovanie českého agresívneho nacionalizmu. Ten, kto robí takúto politiku, nemá nijaké právo pohoršovať sa nad agresívnym nacionalizmom iných, dokonca ho musí pokladať za prirodzený.*"[94]

Jászi vo svojej národnostnej koncepcii z roku 1909 súhlasil s požiadavkou slovenského Memoranda z roku 1861 na autonómiu a angažoval sa za to, aby sa vo verejnej správe, školstve a súdnictve používal materinský jazyk národností, čo je v dobovom uhorskom ponímaní a prístupe k národnostnej otázke jav nesporne celkom osihotený. Jászi však nemal k dispozícii ani dôveryhodné informácie a nemal ani úplný prehľad o rozmachu

[91] List, ktorý sa nachádza medzi Jásziho materiálmi z prvej svetovej vojny (OSZK Kézirattár-Fond 114), publikuje LITVÁN, GYÖRGY – SZARKA, LÁSZLÓ (red.): Duna-völgyi barátságok és viták. Jászi Oszkár Közép-európai dossziéja. (Priateľstvá a polemiky v údolí Dunaja. Stredoeurópsky spis Oszkára Jásziho.) Budapest 1991, s. 59.

[92] O príčinách slovenských výhrad voči Károlyimu porov. POTEMRA, M.: K vývinu slovenskej politiky, c. d., ss. 60–61.

[93] ŠTEFÁNEK, ANTON: Hospodářske zanedbávání Slovenska. Národní listy 21. október 1917. Článok pod názvom Magyarosítás régi és új iskolájáról (O starej a novej škole pomaďarčovania) publikuje LITVÁN, GYÖRGY – SZARKA, LÁSZLÓ (red.): Duna-völgyi barátságok és viták, c. d., s. 72–74.

[94] BRAUN, RÓBERT: Egy cseh lap a Huszadik századról. (České periodikum o časopise Huszadik Század.) Huszadik Század 1918, č. 21, s. 94–97.

programu česko-slovenskej jednoty medzi Slovákmi. Aj Jásziho, podobne ako všetkých predstaviteľov uhorského politického života, prekvapilo štátoprávne vyhlásenie českých poslancov vo viedenskom sneme (máj 1917), ktoré sa pokladá za prvé oficiálne potvrdenie snáh o česko-slovenskú jednotu z českej strany. Jászi na základe svojich predchádzajúcich skúseností nepokladal česko-slovenský štát za reálnu alternatívu slovenského národného vývinu. Ohlásenie českej požiadavky však zároveň považoval za posledné varovanie, že riešenie a dohodu o slovenskej otázke v Uhorsku nemožno ďalej odkladať.

Na požiadavku jedného z vedúcich predstaviteľov budapeštianskej slovenskej skupiny Emila Stodolu, aby bola vymedzená homogénna slovenská jazyková oblasť, odpovedal Jászi citátom Róberta Brauna, že „na takomto základe by sa aj Švajčiarsko mohlo pokladať za jednojazyčné územie".[95] V súvislosti s ohlásením českej požiadavky, týkajúcej sa slovenského územia, hodnotil kombináciu českého historického práva a prirodzeného-národnostného práva ako „naskrz mocenskopolitickú, teda imperialistickú tendenciu" a poznamenal: „Bolo by však chybou prisúdiť týmto príznakom priveľký význam. Sčasti sú zrejme výsledkom jedovatej minulosti, sčasti zasa prehnanými požiadavkami vojnových konjunktúr."[96]

Z toho, čo sme povedali, vyplýva, že Jászi nepripisoval hnutiu česko-slovenskej jednoty pred prvou svetovou vojnou veľký význam. Za hlavný smer slovenského politického života pred svetovou vojnou nie bezdôvodne a neopodstatnene pokladal dohodu s Maďarmi. No uhorské vlády boli na ústupky voči slovenským požiadavkám ešte skúpejšie než voči rumunským a Jászi nedokázal reálne posúdiť výsledky vnútorného preskupenia v slovenskom politickom hnutí, najmä však vplyv česko-slovenskej orientácie, ktorá sa výrazne presadila v dôsledku zahranično- a vnútropolitických procesov. Jászi teda nedokázal odhadnúť príťažlivosť česko-slovenského štátoprávneho usporiadania, ktoré ponúkalo Slovákom viac než hocaká autonómia. Tento najpodstatnejší vecný nedostatok jeho slovenskej koncepcie postačoval na to, že na Károlyim iniciovaných slovenských rokovaniach v mesiacoch september-december 1918 nedokázala uhorská politika formulovať vecnú a reálnu alternatívu voči pražským predstavám o založení česko-slovenského štátu.

V nami skúmanom období nedospela ani jedna uhorská vláda – odhliadnuc od rokovaní Istvána Tiszu o pakte, ktoré sa však obmedzili iba na Rumunov – k poznaniu, k akému sa v roku 1918, teda osudovo neskoro, dopracovala Károlyiho vláda: národnostná otázka, teda aj slovenská otázka, by sa dala vyriešiť iba na základe dohody s predstaviteľmi národných hnutí a národnostných strán – medzi nimi aj Slovenskej národnej strany –, ktorí mali byť vnímaní ako rovnocenní partneri. Je nesporné, že zo strany Károlyiho kabinetu, ktorý vznikol 1. novembra 1918, to bolo poznanie vynútené okolnosťami, rovnako je však nesporné aj to, že na rokovaniach Dulu a Hodžu o slovenskej otázke v Budapešti to bola už slovenská strana, ktorá nechcela dospieť k dohode, dokonca dohodu marila.

[95]JÁSZI, OSZKÁR: A monarchia jövője. A dualizmus bukása és a Dunai Egyesült Államok. (Budúcnosť monarchie. Pád dualizmu a Dunajské spojené štáty.) Budapest 1988 (reprint 1. vydania z roku 1918.), s. 33.

[96]Tamže, s. 65.